

BÖHMENS HEIDNISCHE OPFERPLÄTZE,
GRÄBER UND ALTERTHÜMER

POHANSKÁ OBĚTIŠTĚ, HROBY
A STAROŽITNOSTI V ČECHÁCH

Karel Sklenář (ed.)

NÁRODNÍ
MUZEUM

MATYÁŠ KALINA Z JÄTHENSTEINU

BÖHMENS HEIDNISCHE OPFERPLÄTZE,
GRÄBER UND ALTERTHÜMER

POHANSKÁ OBĚTIŠTĚ, HROBY
A STAROŽITNOSTI V ČECHÁCH

Karel Sklenář (ed.)

NÁRODNÍ
MUZEUM

MATYÁŠ KALINA Z JÄTHENSTEINU

**NÁRODNÍ
MUZEUM**

MATYÁŠ KALINA Z JÄTHENSTEINU

BÖHMENS HEIDNISCHE OPFERPLÄTZE,
GRÄBER UND ALTERTHÜMER

POHANSKÁ OBĚTIŠTĚ, HROBY
A STAROŽITNOSTI V ČECHÁCH

První archeologický obraz Čech (1836)

K vydání připravil, přeložil a úvodní studií opatřil Karel Sklenář

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/17.V.b, 00023272).

Vědecký redaktor: PhDr. Marika Tisucká, Ph.D.

Recenzenti: PhDr. Michal Lutovský
doc. PhDr. Miroslav Popelka, CSc.

© Národní muzeum, 2021
Texts © Karel Sklenář, 2021
Translations © Karel Sklenář, 2021
Photos © Karel Sklenář, 2021

Fotografie na obálce: Matyáš rytíř Kalina z Jäthensteinu (kopie z r. 1835 podle olejomalby Antonína Machka, vzniklé krátce předtím; Muzeum T. G. M. v Rakovníku) – Mathias Ritter Kalina von Jäthenstein (Kopie aus dem Jahre 1835 nach einem kurz zuvor entstandenen Ölgemälde von Antonín Machek; Museum T. G. M. in Rakovník)

ISBN 978-80-7036-667-7 (print)
ISBN 978-80-7036-668-4 (pdf)

OBSAH

„POHANSKÁ OBĚTIŠTĚ“: KNIHA A JEJÍ AUTOR V DĚJINÁCH ČESKÉ ARCHEOLOGIE	9
EDIČNÍ POZNÁMKY	59
BÖHMENS HEIDNISCHE OPFERPLÄTZE, GRÄBER UND ALTERTHÜMER Von Dr. Mathias Kalina v. Jäthenstein	61
POHANSKÁ OBĚTIŠTĚ, HROBY A STAROŽITNOSTI V ČECHÁCH Od Dr. Matyáše Kaliny z Jäthensteinu	192
LITERATURA	304
A/ Úplné citace literatury zmiňované v Kalinově textu	304
B/ Kalina z Jäthensteinu – práce ve vztahu k archeologii, pravěku a ranému středověku	309
C/ Literatura citovaná v úvodní studii a poznámkách (pokud není uvedena už v oddílu A)	311
PŘÍLOHA 1 Schema pravěkého a raně středověkého vývoje v Čechách podle názorů Matyáše Kaliny z Jäthensteinu	320
PŘÍLOHA 2 <i>Christian Adolf Pescheck: Referát o Kalinově knize Böhmens heidnische Opferplätze... (Neues Lausitzisches Magazin 12, 1837, 71–76)</i>	322
PŘÍLOHA 3 <i>Mathias Johann von Jäthenstein: Biographie des ordentl. Mitgliedes der königlich-böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften Dr. Mathias Kalina Ritter von Jäthenstein (1851)</i>	325
ZUSAMMENFASSUNG	349
VÝBĚROVÝ REJSTRÍK MÍSTNÍCH JMEN (ČECHY)	363
TABULKY A JEJICH OBSAH	367
Zdroje ilustrací	367
TABULKY	369

„POHANSKÁ OBĚTIŠTĚ“:

KNIHA A JEJÍ AUTOR V DĚJINÁCH ČESKÉ ARCHEOLOGIE

V dnešním vědeckém světě je obvyklé, že po překonání despektu modernistické generace k „bezcným“ pracím a názorům předchůdců se všechna významnější odborná díla minulosti vydávají znovu – jako faksimile, reprint, nebo nové, komentované vydání, vždy ale jako doklad vývoje vědeckého myšlení předchůdců, bez nichž by dnešní stav vědy nebyl myslitelný; nejen kvůli poučení z jejich bloudění a hledání, ale často i kvůli věcným a metodickým informacím, které unikaly právě vinou přezíravého nezájmu.

Děje se to v současné archeologii mnoha zemí – kromě naší, kde modernistický postoj k minulosti oboru silně zakořenil a teprve odnedávna se situace obrací. Přesto ale z prací 18. a 19. století nemáme nově vydáno prakticky nic; lépe už jsme poučení dokonce i o názorech na český dávnověk z pera renesančních a barokních kronikářů, jejichž díla jsou již vesměs novodobě zpřístupněna i komentována.

Zásadním krokem ke zlepšení této situace je předkládané vydání spisu Matyáše Kaliny z Jäthensteinu „*Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer*“ z roku 1836.

Jde totiž o první knihu věnovanou české archeologii v moderním smyslu, první reprezentativní spis tohoto právě vznikajícího vědního oboru, první podrobný soupis archeologických nálezů v Čechách, provázený první archeologickou mapou Čech. Spis víceméně komplementární k současně vycházejícím základním dílům české historiografie (první díl Palackého *Geschichte von Böhmen*) a slavistiky (Šafaříkovy *Slovanské starožitnosti*), první pokus o historický obraz českého pravěku s použitím archeologických nálezů. V tom nepochybně spočívá smysl nového vydání.

Praktickým důvodem je okolnost, že originál – dostupný sice na internetu ze západoevropských (!) zdrojů, ačkoli zčásti nekvalitně – se s každou novou generací stává méně přístupným: pokud si zájemce vůbec uvědomí jeho existenci a přinutí se jej vyhledat, bude mít problém už se čtením německého frakturního písma, které prakticky nezná; pokud je zvládne, bude mít problém s dobovou němčinou nekonečných souvětí a neobvyklých slov, a pokud i tuto obtíž překoná, narazí na terminologii, které už neporozumí, měrné údaje v zastaralých jednotkách apod., bude mu chybět vysvětlení pojmů, reálií a souvislostí.

To vše jsou zásadní překážky, jejichž vinou je kniha dnes známá vlastně jen podle romantického názvu a její obsah nikdo nezná –, a zároveň důvody, proč kniha znovu vychází v předložené úpravě: základem je přepis původního textu (vlastně druhé vydání německého originálu) a k němu je připojen překlad, nezbavující text adekvátního dobového zabarvení, ale zároveň zcela přístupný dnešnímu poučenému čtenáři. Aby přístupnost byla úplná, je český text doplněn jednak poznámkovým aparátem, uvádějícím údaje publikované práce do širších souvislostí účelných pro dnešní výzkum a propojujícím je s poznatky a informacemi získanými dalším vývojem, jednak bibliografickou přílohou uvádějící řádnou formou všechny tituly citované autorem podle dobových zvyklostí vesměs buď neúplně, nebo vůbec jen narážkou, a pak novodobou literaturu ve vztahu k námětu podle citací v úvodu a v poznámkovém aparátu.

Konečně je oběma textům předřazena úvodní studie, zasazující autora a jeho dílo do rámce historie archeologické vědy v Čechách i ve střední Evropě a vymezující jeho místo v ní i smysl jeho práce.

Takto může edice Kalinových „Obětišť“ splnit účel zpřístupnit významné vědecké dílo minulosti jednak jako památku vývoje vědy a kultury vůbec, jednak jako pramen užitečný i pro soudobou vědu. Tímto způsobem lze „vrátit do oběhu“ archeologické praxe řadu zapomenutých či nedostatečně známých starších nálezů a nalezišť. Navíc kniha poslouží jako užitečný pramenný a ilustrační doplněk ke dříve publikovaným svazkům edice Národního muzea *Fontes archaeologici Pragenses* o dějinách archeologie v Čechách, zejména ke svazku věnovanému romantické archeologii první poloviny 19. století (*Sklenář 2020a*; srov. též *Sklenář 2020b*).

I.

V každém vědeckém díle, nepostrádajícím osobitost, je neoddělitelně přítomen jeho autor. Z toho důvodu je třeba věnovat nejprve určitou pozornost jemu samému, než se pokusíme pochopit jeho dílo.¹

Kdo vlastně byl **Matyáš Kalina z Jäthensteinu**? [Obr. 1] Byl Čech, nebo Němec, šlechtic, nebo měšťan? Člověk 18., či 19. století, osvícenec, nebo romantik? V jeho postavení se odrážejí společenské poměry doby, která během jeho poměrně dlouhého života prošla zásadními změnami.

Byl Čech a v 19. století, kdy bylo třeba si vybrat, se k češtví hlásil (alespoň v literárním projevu, v praxi nejspíše ne), třebaže díky výchově v rodině a škole 18. století i následujícím povolání byla mu němčina samozřejmě bližší a dokonale česky se asi nenaučil. Jeho předkové byli poddanskými rolníky v Martiněvsi na Roudnicku, teprve dědeček Matěj se stal měšťanem v Praze a otec Jan Matěj Kalina pak v Českých Budějovicích; bývalý krajský sekretář a městský radní byl za celoživotní službu státu a městu odměněn v říjnu 1810 (čtvrt roku po smrti) císařským diplomem, povyšujícím jej do šlechtického stavu s právem na erb a predikát „z Jäthensteinu“, který si vybral podle dívčího jména své manželky. Budoucí archeolog, křtěný Matyáš Jan (druhé jméno ale neužíval), se tedy narodil (10. ledna 1772)² a větší část života prožil jako středostavovský, měšťanský syn, ovšem v jedné z prvních rodin ve městě.

S úsilím až fyzicky vyčerpávajícím studoval od roku 1787 na filozofické fakultě pražské univerzity (kdy se učil též francouzsky, italsky a základy angličtiny), aby mohl pokračovat na teologii a jako kněz v osvěcenském duchu působit na lid. Rozumná rada profesora Seibta jej však přivedla místo toho na právnickou fakultu (1790–95), kde jej prof. Josef Mader (o něco později vedle M. A. Voigta druhý zakladatel české vědecké numismatiky a Kalinův přítel) přesvědčil, aby po absolvování na fakultě zůstal. O jeho schopnostech svědčí, že už

1 Po monografii staré téměř půl století (*Sklenář 1976*), které kromě životopisu sepsaného jeho synem jako obsáhlý nekrolog s bibliografií (*von Jäthenstein 1851* – viz zde příl. 2) předcházely jen ojedinělé menší příspěvky, ať už nekrology, vzpomínkové a jubilejní články (*Anonym 1834/Pescheck/* s podrobnou bibliografií starších prací, *Pescheck 1848*; *týž 1849*; *Anonym 1851*, 465; *Anonym 1933*; *Franz 1936*, *Böhm 1936–37*, *Strnad 1941*), či slovníková hesla (*Wurzbach 1863*, 391–395; *Weitenweber 1865*; *Anonym 1898*; *ÖBL 1963*, 193), psal jsem o Kalinovi ještě několikrát v pracích nikoli přímo jemu věnovaných (*Sklenář 1969*, 10–11, 72–79 – zde poprvé podrobněji zapojen do dějin české archeologie, podobně pak *týž 1984*, 20–21; dále *týž 1974*, 78–92; *týž 2000a*, 66–76; *týž 2002a*; *týž 2005*, 274–275; *týž 2012a*, 29–60; *týž 2020a*, hl. 300–304). Jinak se mu prakticky žádné pozornosti nedostalo (z výše citované monografie vycházel pouze *Cironis – Cajthaml 1997*, 40–44). Archivní pozůstalost: *Batha 1963*.

2 České Budějovice, fara u sv. Mikuláše, matrika narozených 1769–1785, kniha 14, str. 71 (Státní oblastní archiv Třeboň). Je zajímavé, že u zápisu, mimořádně provedeného vznešenější formou samým děkanem, chybí poznámka „hodie natus“ (dnes narozený/á), běžná u ostatních křesťanských záznamů prováděných kaplany.

krátce po promoci (1796) zde získal místo suplenta a v roce 1801 mimořádnou profesuru občanského práva.

Zajištěné místo mu dovolilo založit rodinu, ale jeho žena po čtyřech letech zemřela. Kalina situaci vyřešil náročným způsobem: podruhé se už neoženil a čtyři malé děti – syna a tři dcery – vychoval sám. Právnickou fakultu opustil v roce 1802 (ačkoli ta na něj nezapomněla a ještě roku 1819 jej jako člena akademické obce zvolila svým děkanem³) a soustředil se na praktické povolání advokáta (zemského, tj. příslušníka malé elitní skupiny advokátů oprávněných hájit klienty před zemským soudem). Stal se i konsistorním radou pražského arcibiskupa Leopolda Chlumčanského z Přestavlk a jako vykonavatel jeho závěti zřizoval první reálné školy v Čechách, v Rakovníku a v Liberci, což byla jeho vlastní idea.

V Praze bydlil Kalina ve svém starobylém, původně středověkém domě „U modré růže“ či „U modrého sloupu“ s vysokou věží na rohu ulic Rytířské a Na Můstku (čp. 403/I), [Obr. 2] v letní části roku pobýval s rodinou v zámku na svém v roce 1809 zakoupeném venkovském statku Zvíkovci nad řekou Berouňkou na Křivoklátsku.⁴ [Obr. 3, 4]

Získal pak i další statky, ale Zvíkovec byl a zůstal jeho skutečným druhým domovem. Tady nacházel prostor pro svůj, vzhledem k městskému původu a povolání pozoruhodný zájem o zemědělství a pěstitelství, spojený s původními osvětářskými ideály: jako člen Vlastenecko-hospodářské společnosti od r. 1811 vydal tiskem řadu brožurek o výživě lidu (v hladových letech 1816–17), o náhradních potravinách při nedostatku brambor, o pěstování řepy apod., ale také o pěstování bource morušového; prosadil tu dokonce po několikaletém úsilí a po dohodě s prezidentem této společnosti hr. Kašparem ze Šternberka vydávání vzdělávacího časopisu v německé a české verzi, který Kalina redigoval v letech 1838–1846. Německou verzi (*Belehrungs- und Unterhaltungsblatt für den Landmann und kleinen Gewerbsmann Böhmens*) psal téměř sám, do češtiny pro *Ponaučné a zábavné listy pro polní hospodáře a řemeslníky v Čechách* překládal jeho texty známý dramatik J. N. Štěpánek. Zejména do prvních ročníků vkládal Kalina i řadu historických článků.

Známy byl také svou filantropií, která jej přivedla do řady různých podpůrných a zopatřovacích spolků nebo k organizaci a financování náhradních prací pro hladovějící vesničany ve zmíněných letech. Pod Zvíkovcem na svahu k řece založil dokonce (prý na žádost poddaných) novou část obce, dodnes po něm nesoucí název Kalinova Ves, lidově stručně Kalinoves.

Zvíkovec se objevil i v soudobém tisku: jeho idylický obrázek sepsal vlastenecký literát František Bohuslav Tomsa pro oblíbený časopis *Květy* (Tomsa 1834): „*dědina (...) již přirozenou polohou utěšená, vzdělaností vyniká a o kultuře vůbec svědčí*“, na čemž má hlavní zásluhu „*příčinnivá ruka hospodáře umělého, prozřetelného a rozšafného*“; autor zdůrazňuje školu postavenou Kalinou r. 1829, novou věž kostela, nový hřbitov na Kalinových pozemcích a zmíněnou již Kalinoves; lid prý je přívětivý, veselý a je na něm patrná „*rosa lásky a náklonnosti vrchnosti milostivé*“. Vzhledem k Tomsově přátelství s tamním farářem P. Václavem Krolmusem je tento chvalozpěv na Kalinu nepochybně Krolmusovou zásluhou a památkou na časy vzájemného porozumění; později by Kalinovými úředníky pronásledovaný farář, svědčící o podivných poddanských poměrech stejně jako stížnosti obyvatel, s touto idylokou jistě nesouhlasil.

3 Ke Kalinovu působení na právnické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity *Schnabel 1827*.

4 Allodiální statek Zvíkovec a Chlum: *Sommer 1838*, 332.

Kalinův svět se ale soustředil do zdejšího zámku, který nejednou hostil návštěvy z okolí – například hraběte Kašpara Šternberka, slavného přírodovědce a hlavního zakladatele Národního muzea, pokud ten pobýval na svém letním sídle v Březině u Radnic – i návštěvníky z větší dálky, třeba pražského Václava Hanku či Josefa Dobrovského, který se tu někdy zastavil při cestách mezi Prahou a černínskými Chudenicemi, slánského F. K. Miltnera, nebo žitavského děkana a historika J. Chr. Peschecka, význačnou osobnost Hornoloužické učené společnosti ve Zhořelci, jenž při svých pobytech v Čechách ve 30. letech vždy navštěvoval svého přítele Kalinu v Praze i na Zvíkovci.

Na okraj lze poznamenat, že se Kalina nepohyboval jen mezi Prahou a Zvíkovcem: cestoval – patrně v zájmu svých klientů – až do Paříže, častěji do Brna a Vídně, také do Drážďan, Lipska a k Pescheckovi do Žitavy.

Ponechme však stranou jeho bohatou praktickou činnost, o které zanechal podrobné svědectví jeho syn (viz příl. 2). Z hlediska archeologie je důležité, že už ve studentu Kalinovi se záhy probudil zájem o **historii**, motivovaný zpočátku dějinami rodného města (k těm se vrátil až do pozdního věku) a později osudy **Královské české společnosti nauk (KČSN)**, jejímž byl od roku 1818 členem a brzy i funkcionářem. V roce 1836 dokonce přednášel o dějinách Společnosti na veřejném zasedání při příležitosti pražské korunovace nového císaře Ferdinanda na českého krále; panovník ale tehdy ze zdravotních důvodů zasedání nenavštívil, a Kalina tedy mluvil před arcivévodou, knížetem Metternichem a mnoha dalšími význačnými hosty. Mnohem důležitější však pro něj bylo povýšení do dědičného rytířského stavu, které nový císař a král Ferdinand v prosinci 1836 udělil skupině význačných osobností království v rámci oslav korunovace; z toho titulu mohl nyní Kalina (od r. 1838) zasedat a působit v zemském sněmu mezi zástupci rytířského stavu (nižší šlechty). [Obr. 5]

Vědecká společnost, zrozená v Praze v první polovině 70. let, od roku 1784 zvaná Česká a od roku 1790 „s Nejvyšším svolením“ císaře a krále Leopolda II. Královská česká společnost nauk,⁵ sehrála v Kalinově životě (a Kalina naopak v jejím) význačnou úlohu. První česká vědecká instituce poskytla zdejšímu vědeckému životu základnu pro rozvoj vědeckých i přírodních, takže není divu, že Kalina o ni jevil zájem, jakmile starost o rodinu s dospělostí dětí polevila a mohl se více věnovat svým zájmům. (Byl ovšem od roku 1834 i členem Společnosti Vlastenského – neoficiálně, ale běžně už Českého – muzea, na jehož založení roku 1818 se podílel úpisem daru 250 zlatých, a když se tu na prahu 40. let zakládala naše první oborová instituce – Archeologický sbor,⁶ objevil se samozřejmě Kalina, už jako doyen české „starovědy“, mezi osmi jmenovanými členy.)

„Učenou společnost“, jak bylo zvykem KČSN zkráceně nazývat, zastupoval Kalina jako advokát už v roce 1817 i později; dne 22. 2. 1818 byl zvolen jejím řádným členem (níže bude zmínka o archeologickém daru, kterým svůj vstup provázal). Jeho organizační schopnosti byly důvodem, proč jej Společnost vícekrát volila direktorem. V této funkci, řídící provoz KČSN, se střídali členové k tomu schopní vždy po roce; Kalina ji vykonával v období 1821–22 a 1827–28 a v *Abhandlungen* uveřejňoval zprávy o činnosti KČSN za svá funkční období. V listopadu 1831 byl jednohlasně zvolen sekretářem, tedy prakticky hlavou Společnosti, protože prezident byl figurou reprezentační. Přestože volbu pro vysoký věk odmítal, nako-

5 O jejím počátečním vývoji blíže *Merhaut a kol. 2008*, 241–242 (V. Petrbok). K dějinám KČSN obecně *Kalina 1837*, *Wegner 1884*, *Kalousek 1885*, *Ryba 1951*, *Purš (ed.) 1985*, *Pokorná 2010*.

6 *Sklenář 2011b*, 10–11, 80–81; *tyž 2014a*, 33–35.

nec ji přijal a vykonával až do roku 1839, kdy se jí ze stejného důvodu vzdal a předal ji Fr. Palackému. Ale ještě roku 1841 přijal opět a naposledy funkci direktora, kterou mu členstvo KČSN nabídlo, ačkoli nebyl na radě při střídání. Bylo to uznání pro jeho sekretářské účinkování, jež přineslo Společnosti několik praktických reforem a o němž později napsal historik KČSN Josef Kalousek (1885, 154): „*Neúnavnou činností Kalinovou utvářil se úřad sekretářský ve hlavní hybadlo Společnosti, ježto její společnou činnost udržovalo v chodě.*“

Cenný byl i Kalinův podíl na činnosti historické třídy KČSN (druhá byla fyzikálně-matematická), která se odchodem Josefa Dobrovského († 1829) a dalších z jeho generace téměř rozpadla. Kalina jako jeden ze dvou zbylých členů byl v roce 1830 také jedním ze dvou navrhovatelů, díky nimž se stal novým členem František Palacký. (Spolu s ním pak v r. 1838 navrhl za řádného člena P. J. Šafaříka; byl rovněž i navrhovatelem členství J. Jungmanna, V. Hanky, Ch. A. Peschecka, B. Kopitara.)

Odborná činnost Kalinova se odráží v obsahu periodika KČSN *Abhandlungen der königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*.⁷ Není zde místo k podrobnějšímu sledování jeho historických zájmů; stačí uvést, že jeho jméno bylo už roku 1818 v oboru natolik známé, že byl mezi čtyřmi, které stavovský výbor zemského sněmu oslovil s návrhem na dokončení Pubičkových *Chronologických dějin Čech*; Kalina se však omluvil pro přílišné vytížení svým povoláním. Jednání pak vyústilo ve zřízení funkce stavovského historiografa pro Františka Palackého, jenž se s Kalinou znal už před r. 1825 (nevíme odkud) a zahrnul jej mezi možné autory své navrhované, ale neuskutečněné české encyklopedie v roce 1829.

A nakonec ještě detail z odborného hlediska snad nedůležitý: jaký byl tedy Kalina z Jäthensteinu jako člověk?

Ponechme stranou svědectví obvinitelná z podjatosti – jeho syna na jedné, P. Krolmuse na druhé – a zůstaňme při tom, jak na něj vzpomíná jeho zahraniční přítel C. A. Pescheck (1849, 191):

„*Soll ich den trefflichen Ritter v. Kalina als Mensch schildern, so preise ich seine aufgeklärte Religiosität, seine Rechtschaffenheit, seine Humanität, seine restlose Thätigkeit und Gemeinnützigkeit; daneben seine Einfachheit und Bescheidenheit. Wer ihn nicht kannte, hätte ihm seinen Rang, seine Reichthümer, seine Verdienste nicht angesehen. Er suchte nicht äusserlich zu glänzen, so reiche er auch war, so machte er doch keinen großen Aufwand, gab nicht Feste, prangte nicht mit theuern Equipagen. Außerordentlich war seine Selbstbeherrschung und seine Mäßigkeit, der er sein gesundes Alter zuschrieb.*“

II.

Nyní zpět ke Kalinovým historickým zájmům. Významnou roli v nich hrály dějiny rodného města, starší české literatury a Společnosti nauk. Postupně však nad nimi převážilo další téma, v němž se zajímavým způsobem propojily dva zdánlivě odlišné Kalinovy motivy – zemědělství a dávnověk: jako milovníka zemědělství jej zaujala myšlenka tehdy oblíbená a vlivná, že staří Slované na rozdíl od bojovných Germánů byli národem mírumilovným, věnujícím se především rolnictví. Zabýval se jí trvale a shledával pro ni historické doklady; po volbě členem Vlastenecko-hospodářské společnosti (1827) měl zde vstupní přednášku

⁷ Forst (ed.) 1985, 25–27 (M. Otruba). Bibliografie 1874–1884: in Wegner 1883.

věnovanou důkazu, „že Slované a zejména Čechové v nejranějších historických dobách byli rolnickým národem“.

To byl jeden z postulátů, které do historie „šerého dávnověku“ vnášel romantismus jako „otec“ moderní archeologické vědy, jejíž zrození tehdy právě v pokročilejší Evropě začínalo. Myšlenka sama byla staršího data, odkazuje až do sklonku 18. století k německému preromantickému filozofovi a spisovateli Johannu Gottfriedu Herderovi (1744–1803) a jím stručně formulované představě o povaze starých Slovanů (*Herder 1784–91*), kterou však romantismus rozvinul, umocnil a položil do základů slovanské „starovědy“ jako charakteristiku odlišující předky Slovanů a Čechů od germánských národů (Němců).

Romantismus, obecně kulturní proud ovládající Evropu zhruba od Velké francouzské revoluce a nástupu měšťanského nacionalismu (ve střední Evropě zprvu jako rezistence vůči napoleonské expanzi) až po revoluční dobu pozdních 40. let 19. století, vyvolával zájem o historické tradice národů a jejich hmotné památky. Romantičtí milovníci starožitností objevovali kořeny svých národů a vkládali do nich pocity, které doba vyžadovala: vzrušení nad tajemstvím pomíjícího času a hrobů jako jeho dokladů, spojených s představou význačných osobností – náčelníků a bojovníků, pohanských kněží a pěvců – druidů či bardů. Tajemné mohyly či zbytky prastarých hradů v divoké přírodě lesů a skal budily sentimentálně romantické city a v jejich důsledku i pozornost k archeologickým památkám.

Těmito směry šel v romantickém období u řady evropských národů i vývoj moderní archeologické vědy a cestou plnou chyb a omylů – tak důležitou pro budoucnost, neboť „*právě bloudění pomáhá často k tomu, abychom v neznámé krajině našli správnou cestu*“ (*Kalina 1836*, motto) – dospěl zhruba od 40. do 70. let ke konstituci vědního oboru na prahu pozitivismu. Romantismus tak svým nadšením a mladým elánem splnil svou historickou úlohu v dějinách vědy.

Ve středoevropských poměrech však měl archeologický romantismus ještě specifické poslání: jakmile dojde k obecnějšímu výkladu nálezů, postavit otázku jejich „národní“ příslušnosti nad všechna ostatní hlediska, a pokud je to jen trochu možné, rezervovat všechny významné lokality a nálezy pro předky svého národa tak, aby bylo jasné, že svoji současnou vlast obývají odedávna, ne-li od počátku. Bylo tedy jakousi nepsanou zásadou romantického archeologa vysvětlit každý nalezený artefakt jako posvátný, obřadní, obětní, případně snad ještě jako zbraň, nádobu jako popelnici nebo obětní mísu, každou lokalitu jako pohřebiště, obětiště či obojí zároveň – a samozřejmě shledat důvody pro jejich připsání „našim pohanským praotcům“.

Zejména v Čechách se obecně romantické cítění násobilo rodící se národní myšlenkou. Archeologie přitom zprvu přicházela poměrně zkrátka, protože jako věda ještě neexistovala a její hmotné prameny byly většinou buď neznámé, nebo nerozpoznané. Proto měly obrazy slovanského/českého dávnověku v literatuře povahu i reálie soudobých oblíbených rytířských románů či povídek a v oblibě zaostávala tato historická lokace za dobami, jejichž sláva byla doložena písemně a určovali ji „král železný a zlatý“ Přemysl Otakar II., „otec vlasti“ Karel IV. či dosud kontroverzní Žižka a husité. Doba romantismu však měla potenciál učinit z archeologických památek symboly idealizované národní slávy a velikosti „našich pohanských předků“, kteří se z křesťanstvím zavrhaných pohanů rychle proměnili ve vzory národních ctností – zvláště když oživil v působivých obrazech *Rukopisů*. Šlo jen o to, uvést je do obecnějšího povědomí a opatřit objasňujícím výkladem, založeným ovšem

na rysech splňujících nároky romantických konzumentů – na hrobech a jejich obsahu, na tajemném náboženství pohanů a jeho obřadech a obětních praktikách.

S tímto vědomím musíme otvírat knihu Matyáše Kaliny z Jäthensteinu, archeologa po výtce romantického.

Podle vlastního sdělení (*Kalina 1836*, XII) se Kalina seznámil s archeologickými prameny v roce 1818, kdy díky svému švagru Franzi Olbrichtovi dostal do rukou nález „popelnice“ (patrně raně středověké) a fosilních kostí z Drahobuze na Litoměřicku (na veithovském panství Liběchov, kde Olbricht, tehdy už zřejmě archeologií zaujatý, působil jako hospodářský úředník).⁸ Kalina věnoval nádoby do sbírek Společnosti nauk – později s nimi přešla do Národního muzea, kde se časem ztratila – a jako doplněk své přednášky o darovaných věcech sestavil a přednesl přehled dosavadních podobných nálezů v Čechách – vlastně druhý pokus o soupis po „dopise“ K. J. Bienera z Bienenberka (*Bienenberg 1773*); jistě byl bohatší a navíc doplněný jakousi bibliografií dosavadních prací týkajících se archeologie v Čechách, to ale víme jen ze záznamu o jednáních KČSN,⁹ protože text se bohužel nedochoval. Nemusíme však pochybovat o tom, že to byl myšlenkový i věcný zárodek budoucí knihy z roku 1836, a to nejen pokud jde o archeologii v užším smyslu: Kalina tu poprvé, zřejmě v návaznosti na četbu Dobrovského pojednání o nálezech z Hořína, proklamuje nadále zastávanou tezi, že staří Slované pohřbívali také žehem, a že tedy pohanská pohřebiště v Čechách nejsou germánská, ale slovanská.

Snad i proto, že archeologie v Čechách od časů Bienenberka a Dobrovského neprojevovala celkem známky života, ani u Kaliny zatím nepřemohla sklon k psané historii; pracoval především na příspěvcích a materiálech směřujících k později opuštěné myšlence dějin vzdělanosti v Čechách (k tomu *Förster – Podavka – Svatoš 2015*; *Smyčka 2015*).

Nový a silnější podnět přišel zanedlouho po přednášce o slovanských rolnících (1827) a opět hrály roli příbuzenské vztahy. Tentokrát šlo o Slaný [Obr. 6], kde byl Kalinův bratr Jan městským radním; nepochybně on jej svedl dohromady s jiným zájemcem o historii a svým nedávným kolegou ze slánského magistrátu Františkem Karlem Miltnerem, nyní vrchním a justiciárem na clam-martinickém panství Smečno-Slaný, který už několik let sledoval a sám vyhledával „pohanské starožitnosti“. Výsledkem jejich seznámení a domluvy byly společné vykopávky (pro Kalinu první), provedené během několika dní v polovině října 1831 jednak kolem úvozové cesty ze Slaného do Netovic (kde Miltner v létě toho roku našel odkrytou sídlištní vrstvu se střepy nádob), ale především na temeni a svazích Slánské hory, zvedající se nad městem a okrajované už čedičovými lomy.

8 O těchto nálezech *Kalina 1836*, 165–166; *Sklenář 2011a*, 65, heslo 133/1. Přednášky o nich 28. 6. 1818, 24. 1. 1819 (Abhandlungen d. k. böhm. Ges. d. Wiss. III. 6., 1820, 4).

9 „Herr Dr. Mathias Kalina von Jäthenstein, Gesellschaftsmitglied, bereicherte in den Sitzungen vom 28. Juni 1818 und 24. Jänner 1819 die nicht unbedeutende Naturalien- und Alterthumssammlung der Gesellschaft, mit fossiler Knochen, welche Bestandtheile eines Thierkopfes von bedeutender Grösse zu seyn scheinen, dann mit einigen seltenen fossilen Thierzähnen und mit einer ausgegrabenen Urne. Er begleitete diese Uebergabe mit Ablesung eines Aufsatzes, worin die Fundorte dieser bei Drahobus, leitmeritzer Kreises, ausgegrabenen Knochen und Urne naher beschrieben, die frühern Funde fossiler Thierknochen im Vaterlande zusammen gestellt sind, und dann aus Gelegenheit der übergebenen Urne, über die heidnischen Begräbnissstätten in Böhmen, mit Zusammenstellung dessen, was bisher darüber erschien, gesprochen wurde. Herr Dr. von Kalina schloss seinen Aufsatz mit der historischen Muthmassung, dass die in Böhmen an verschiedenen Orten durch Ausgrabungen bald grösserer, bald kleinerer Aschen-Urnen entdeckten Begräbnissplätze, slawischen und nicht deutschen Ursprungs seyen und dass die Slawen ihre Todten wahrscheinlich auch verbrannt haben mögen.“ (*Kalina 1820*). Dále více o určení předaných kostí.

Tak začala 30. léta, pro Kalinu vrcholná archeologická éra. U Slaného sice kopal už jen v následujícím roce 1832, ale už tehdy oživil a začal uskutečňovat svoji myšlenku soupisu archeologických nálezů v Čechách. Navíc tu došlo k setkání zásadního významu pro jeho budoucí práci: po informaci, že Kalina hledá nového faráře pro svou „sídelní ves“ Zvíkovec, jej Miltner svedl dohromady s jiným svým známým, P. Václavem Krolmusem, kterého představil jako zkušeného starožitníka a vlastence. [Obr. 7]

Krolmusova aktivita v oboru začala kupodivu stejně jako u obou předchozích jmenovaných, totiž v roce 1819 (v jeho případě na Mělnicku). Na rozdíl od nich se jí ale věnoval už víceméně souvisle na svých následných působištích v dolním Poohří – prý už v roce 1823 objevil významné archeologické naleziště na vrcholu Slánské hory. Od něj se o něm dověděl Miltner, jenž se s Krolmusem už dlouho znal, a přivedl sem pak Kalinu.

Krolmusovy poměrně bohaté archeologické zkušenosti přiměly Kalinu, aby se s ním při zamýšleném díle spojil, proto jej přijal. Pro donedávna neposlušného duchovního, nadšeného vlastence a bolzanistu pronásledovaného církevními úřady to bylo první (a zároveň poslední) farářské místo. [Obr. 8]

Těsně po Novém roce 1832 nastoupil tedy na faru ve Zvíkovci nadějný archeolog. Jak se tu jeho zájem vyvíjel, dovidáme se především z dopisů příteli Václavu Hankovi do pražského (Národního) muzea. První zmínku o archeologické spolupráci s Kalinou nacházíme v dopise z 29. 8. 1832: „*Já jsem v Podmoklech nedaleko mohyly (Kurban neb homole) nalezl pohanský hřbitov. Částky uren, kostí atd. jsme vykopali, přitom jsme mohyly vnitř i zevnitř prokopati rozkázali, spálené kosti, ublí a popel nalezli a to sám Bůh ví, co ještě naleznu v okolí tomtó.*“ (Zibrť 1901–3, 10/113).

Začátky byly téměř idylické: Kalina v korespondenci označuje Krolmuse jako „přítele“ a prokazuje mu laskavosti, Krolmus píše Hankovi: „*jest to muž milovaný*“ (1832, když dává tisknout vlastní oslavnou báseň ke Kalinovým narozeninám); „*nevím, jak bych se tomuto velmi milému kmetu zavděčil*“ (1834). Ale už brzy nato je patrné ochlazení mezi nimi. Ještě v knize z roku 1836 Kalina spravedlivě oceňuje pomoc svého spolupracovníka, „*dessen Eifer für slawische Sprachforschung, Geschichte und Alterthumskunde höchst lobenswerth ist, und sich durch die Abgabe der bei seinen unermüdeten Forschungen gemachten Funde an das vaterländische Museum bewährt hat.*“ (Kalina 1836, 86). Ale majetkové a kompetenční spory mezi zvíkoveckým zámkem a farou, propukající těsně po vydání knihy s plnou silou, nahradily spolupráci oboustranným roztrpčením a skončily v roce 1840 Krolmusovým vynuceným odchodem z fary do důchodu a do Prahy. Tuto historii sice známe v podstatě jen z emotivních zpráv Krolmusových, jenž v klidnějších chvílích uznával, že spory vyhrocují za Kalinovy časté nepřítomnosti jeho úředníci, ale přesto – pokud Kalina jako obratný advokát, proti němuž neměl Krolmus v majetkových soudních přích žádnou naději, sám nesledoval svůj hmotný prospěch, pak pochybil, když se nechal ovlivnit svým správcem a obrátil proti Krolmusovi nejen svůj postoj, ale i mínění jejich dosavadních společných přátel (Peschecka, Brantla). Konec jejich dříve tak přínosného vztahu budí dojem, možná nespravedlivý, že Kalina přestal mít o Krolmuse zájem, jakmile jej využil k podpoře své práce (tak to alespoň viděl Krolmus).

Vrátme se ale do období spolupráce. [Obr. 9] V letech 1832–36 Kalina s vydatnou pomocí Krolmusovou a s nadšením vzbuzeným slánskými vykopávkami systematicky pracoval v novém oboru. Především prováděl nebo dával provést vykopávky na několika lokalitách ve svém okolí jak nejbližším (Zvíkovec, Podmokly, Hradiště, Týřovice, Hradiště

nad Javornicí aj.), tak i vzdálenějším (Hradiště nad Březinou, Nynice aj.), aby získal vlastní nálezy, dále pilně sbíral informace o nálezech cizích, téměř vesměs už náhodných – přitom mu pomáhal zejména švagr Olbricht, na Slánsku přítel Miltner. Shromažďoval ovšem i zprávy ze starší české literatury (Hradec Králové, Hořín, Lochovice-Kočvary) a studoval cizí, zejména německé spisy (znal i jiné jazyky, ale jejich literatura nebyla tehdy u nás dostupná). V poměrně krátké době shromáždil bohatý materiál, který doplnil několika archeologickými i historickými úvahami a předložil Společnosti nauk pod názvem *Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer* (1836).

Tato kniha mu zjedнала uznání v kruzích, které ji mohly ocenit, a to i v blízkém zahraničí. Postupně se stal členem řady učených společností, jako byly Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften ve Zhořelci (1834), Königliche Sächsische Gesellschaft für Erforschung und Erhaltung der Alterthümer, Königliche Preußische Gesellschaft für vaterländische Cultur, Deutsche Gesellschaft zur Erforschung vaterländischer Sprache und Alterthümer v Lipsku, Voigtländische alterthumsforschende Verein v Hohenleuben (čestným členem 1838) či Historischer Verein v bavorském Bamberku. Dosud žádný český učenec nepronikl z titulu archeologie do zahraničí, v tom směru byl Kalina předchůdcem Jana Erazima Vocela, ovšem v omezenějším rozsahu: sídla uvedených spolků, pouze německých (s výjimkou kodaňské Královské společnosti pro severské starožitnosti – Kgl. Nordiske Oldkyndighed-Selskab), tvořila jakýsi věnec v nevelké vzdálenosti od českých hranic – hlavní roli přitom hrály styky a publikace hornolůžické, zatímco Vocelovo renomé a vazby už byly skutečně evropské.

Zdá se, že původně tím Kalina považoval svůj archeologický úkol za splněný. Působily také jiné okolnosti: zanepřázdnění povoláním a funkcemi, nové úkoly. K těm nyní patřila i redakce *Ponaučňjch listů*, které se mu právě podařilo uvést do života a které musel do značné míry sám autorsky naplňovat. K ponaučení a zábavě lidových čtenářů náležela v Kalinově pojetí samozřejmě i popularizace českých dějin (např. *Kalina 1838, týž 1839a, b*), přičemž je zajímavé, že archeologie se v nich Kalina prakticky nedotkl, zato se zde vícekrát objevuje jeho myšlenka skryté kontinuity mírumilovných rolnických Slovanů jako původního obyvatelstva Čech. V *Listech* ovšem nechyběla výzva k záchraně archeologických nálezů, snad vůbec první uveřejněná v českých novinách a časopisech (*Kalina 1839b*, 259–260):

„Dost často přichážívají venkovští lidé, když kopají nebo orají, na taková obětní neb pohřební místa. Na mých bojných cestách po všech krajích české země dotazoval jsem se: byla-li v okolí taková místa nalezena? – Na větším díle byla tato otázka potvrzena; když jsem ale dále pátral, kam asi nalezené nádoby a jiné železné a mosazné věci přišly, dověděl jsem se, že hlíněných nádob, jakožto ceny nemajících, roztloukli a zabodili, mosazných ale skouti a slíti atd. dali. /.../ Protož vás milí krajané, pro vaši vřelou lásku k naší společné vlasti snažně žádám, kdykoli na takové starobylosti při svých pracech přijдете, abyste je netloukli, rybrž je, třebať by i pouze z hlíny byly, opatrně vykopali, aneb raději, protože se to bez porušení nalezeného státi nemůže, abyste duchovního pána, neb pana zpravuce zavolali, kterýž položení místa dříve dobře ošetřiv, vám nápomocen bude, že ty věci neporouchané vykopáte, on vám vše vysvětlí, a řekne vám, kdo takové starobylosti, jakožto přítel vlastenských dějin, lépe zaplatí, než kovář nebo žid.“

Zájem tak hluboký nemohl tak snadno odeznít a brzy bylo patrné, že Kalina se k archeologii vrátí. K tomu jistě přispíval kladný ohlas *Obětíšť* v tisku relativně odborném a častěji

vyslovované očekávání, že práce autora, oceňovaného jako učence i organizátora¹⁰ a zkušeného archeologa, „*kteřý se již po mnohá léta s brobkami našich předků obírá*“, bude pokračovat dalším, doplňujícím a rozšiřujícím svazkem.

Čas ale nešlo zastavit. Narůstající věk, v té době už vnímaný jako stařecký, spolu s dalšími zmíněnými okolnostmi způsobil, že Kalina, postrádající navíc mladšího a aktivního spolupracovníka, jakým býval P. Krolmus, rezignoval na terénní složku svého zájmu a omezil se na svou pracovnu a knihovnu v domě na pražském Starém Městě.

Myšlenku druhého svazku nepustil ze zřetele; jestliže však už neměl výsledky vlastních vykopávek a získávat zprávy o cizích nálezech bylo pro něj už obtížné a náročné, zúžil svůj zájem z obecného na speciální a vybral si námět zpracovatelný na teoretické úrovni: „pohanské“ hradby a valy, tedy hradiště. V tom směru byl u nás průkopníkem – dosud byl zájem ojedinelých „starožitníků“ zaměřen na hroby a jejich obsah, který bylo možno získat z druhé ruky, kdežto na hradiště bylo třeba vyjít do terénu; tuto změnu, která později ovlivnila mnohé, přinesl romantismus se svým nadšením pro přírodní scenerie. [Obr. 10]

I tady musel ovšem Kalina vycházet z věcných poznatků, které bylo třeba shromáždit, tím spíše, že kniha z roku 1836 při svém soustředění na „obětiště a pohřebiště“ ponechala hradiště v podstatě stranou a on si toho byl vědom. Protože sám už po hradištích necestoval, získával informace z publikovaných pramenů (pokud šlo o raně středověké lokality), z kronik, historických prací, z tištěných článků a zpráv, kterých ovšem nebylo mnoho, ale nejvýznamnější byl přínos jeho informátorů starých (Olbricht) i nových, podávajících z terénu často zprávy o hradištích dosud neznámých. Někdy je provázely i první plánky, mezi nimiž se dokonce objevil i první, poměrně přesný plán zaniklé středověké osady v našich zemích – Svidny u Slaného (*Sklenář 1972*).

Podstatou práce, jíž měly shromážděné věcné informace sloužit, bylo ovšem jejich zobecnující vyhodnocení a rozsáhlé úvahy o původu a stáří hradišť, o jejich „národní“ příslušnosti (zda je zbudovali a užívali Slované, Germáni, nebo – jak soudil zejména F. Olbricht – Keltové), a v neposlední řadě o jejich účelu; Kalina chtěl především dojít k řešení otázky v té době probírané archeology, zda hradiště sloužila pohanům jako svatyně, obětiště a pohřebiště, nebo byla především určena k obraně jako opevněná místa, nebo zda se v nich oba účely spojovaly. Tady Kalina hodně čerpal z novější archeologické literatury, zejména ovšem německé, která byla bohatá a dostupná fyzicky i jazykově, ale výsledky byly jeho vlastními úvahami, kombinacemi a závěry. Ty odrážely Kalinův vědecký růst od doby *Opferplätze*, v nichž ještě každý opevněný vrch považoval tradičně za obětiště.

Naneštěstí proti všem těmto nadějným odborným pokrokům začal působit narůstající věk a úpadek tělesných sil, zejména slábnutí zraku, které postupně znemožnilo Kalinovi psát, ztěžovalo mu podíl na veřejném vědeckém životě a zabránilo pokračovat s dobrým svědomím ve funkci sekretáře KČSN. Přesto se ještě stále snažil účastnit se jednání historické sekce a podílet se na něm příspěvky historickými (vícekrát k dějinám Českých Budějovic) i archeologickými.¹¹ Ale už roku 1845 se musel vzdát advokátské praxe a v létě toho roku byl

10 Na 15. sjezdu německých přírodovědců a lékařů, který se v září 1837 sešel v Praze na počest hraběte Kašpara ze Šternberka (zde přednesená zpráva o jeho výzkumu na hradišti u Plzně-Bukovce byla první sjezdovou prezentací v dějinách české archeologie), byl Kalina jedním ze dvou sekretářů zemědělské sekce.

11 Přednášky: 15. 2. 1844 „über einige neue interessante Metallfunde aus heidnischen Gräbern in Böhmen“; 18. 4. 1844 „über einige in neuerer Zeit in Böhmen aufgefundenene interessante Alterthümer von Bronze“ (z těchto dvou známe jen tituly); 16. 11. 1844 „über die in Böhmen vorfindlichen heidnischen Schanzen und Wälle“ (výťah z práce určené pro Abhandlungen, ale už nedokončené);

naposledy ve schůzi Archeologického sboru. Záchvat mrtvice ve Zvíkovci koncem léta 1847 předznamenal konec, k němuž došlo po druhém záchvatu v Praze (6. 1. 1848) – právě na prahu událostí, které měly odnést i Kalinův starý poklidný biedermeierovský svět. [Obr. 11, 12]

III.

Protože zamýšlená a ohlašovaná kniha o hradištích se nedočkala dokončení, zůstal Matyáš Kalina z Jäthensteinu pro další historii oboru „autorem jedné knihy“: **Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer (1836)**. Jeho jméno se prakticky bezvýhradně vyskytovalo a vyskytuje vždy jen ve spojení s tímto titulem, představujícím pro další generace spíše jakousi kuriozitu a zábavnou památku z dávných dob romantismu, která se občas připomíná, ale nikdy nečte.

Jestliže po téměř dvou stoletích se tento pomník českého vědeckého romantismu v oboru archeologie dostává podruhé do tisku, je třeba – po seznámení s životní a odbornou dráhou jeho autora – soustředit se na knihu samu: její osudy, obsah a význam.

Snad se nezmýlíme, když počátek myšlenky na knihu shrnující poznatky archeologie v Čechách budeme hledat už v Kalinově přednášce o nálezech z Drahobuze ve Společnosti nauk 1818–19. Za přímý podnět k výzkumné kampani na střední Berounce mezi Křivoklátem a Rokycany, náhle zahájené, sběrem informací o cizích nálezech provázené a po pěti letech neméně náhle vydáním knihy ukončené, označuje však jeho syn vykopávky na Slánské hoře 1831–32, iniciované Miltnerem. Jestliže v polovině tohoto období sděluje Ch. A. Pescheck (*Anonym 1834*, 440), že Kalina má v rukopise spis „*Ueber die heidnischen Begräbnisplätze in Böhmen, welchem Werke eins vorausgeschickt wird: Haben die Slaven und ins Besondere die Czechen ihre Tödtten verbrannt? und Wer waren die Urbewohner Böhmens?*“, jde právě o tuto knihu, která už je v té době ve svých věcných partiích do značné části hotová – musel tedy Kalina nejprve ze všeho připravovat historické závěry a pak k nim urychleně shromažďovat ilustrativní archeologický materiál. Václavu Hankovi píše ještě na konci toho roku,¹² že se blíží ke konci svého pojednání a žádá o vytopenou místnost v muzeu, aby mohl pro údaje v této práci zrevidovat tamní archeologickou sbírku. (Pak ale z ní téměř nic nezmínil – asi proto, že šlo téměř vesměs o ojedinělé nálezy bez bližších údajů, které pro svůj výklad potřeboval.)

Rukopis *Obětišť* byl ve skutečnosti dokončen až během jara 1836, snad i kvůli mimořádné výzkumné aktivitě roku předchozího. Schůze historické sekce KČSN se usnesla, aby posudky pro jeho přijetí do tisku v Pojednáních KČSN vypracovali dva recenzenti, členové Společnosti – knihovník (Národního) muzea Václav Hanka a profesor historie na filozofické fakultě pražské univerzity J. L. Knoll (oba navrhl předtím na členství právě Kalina, takže asi mohl počítat s protekcí, třebaže jeho práce rozsahem značně přesahovala obvyklý objem pojednání; ostatně Kalina tehdy zastával řídicí funkci sekretáře KČSN, což jistě padalo na váhu). 5. května 1836 píše Kalina Hankovi:

„Hier ist nun das ganze Ms. über die heidnischen Gräber etc. in Böhmen. Die Abbildungen sind dazu noch nicht fertig; doch bindert dieses die Beurtheilung nicht, ob es für unsern Actenband taugt.

pak dokonce ještě měsíc před smrtí 9. 12. 47 „Slawisch-wendische Spuren in Deutschland, insbesondere in Ostfranken“ (ABGW IV.5., 1848, 24).

12 Praha, 1. 12. 1834. Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond V. Hanka.

*Ich bitte wenn Sie etwas darüber zu erinnern finden, was ich noch bessern könnte, mir es un mittelbar freundschaftlich auf einem Separat-Blatt mitzutheilen, vorzüglich bitte ich die böhmische Orthographie und Etymologie wo es nöthig ist zu verbessern, da ich Sie gerne als Meister erkenne, wie Sie es verdienen. Ihr Urtheil ob die Abhandlung für den Aktenband würdig befunden wird, schreiben Sie unabhängig von den freundschaftlichen Bemerkungen für mich auf ein Separat-Blatt und senden dieß mit meinem Msc. durch unsern Bilek dem H. Prof. C. Knoll als zweiten Censor. Ich reise morgen auf 14 Tage ab. Sehr lieb wäre es mir, wenn von Ihnen Beiden bis dahin die Beurtheilung geschlossen wäre.*¹³

Oba posudky vyzněly ovšem kladně, práce byla ještě toho roku vytištěna v rámci pojednání a vydána i separátně ve významné pražské tiskárně (synů) Bohumila Haaseho, zajišťující hlavně kvalitu litografických příloh.

Tolik je známo o vzniku *Obětíšť*. Kniha ovšem nevznikla v izolaci a neméně důležitý je i dobový kontext, v němž se objevila. Už jinde jsem upozornil na rok 1836 jako „osudové“ datum pro počátky poznání nejstarší minulosti. Ponecháme-li stranou fakt, že toho roku se v saských Drážďanech objevila zásadní příručka německé archeologie z pera Gustava Klemma (*Klemm 1836*), následovaná vzápětí Zeussovými *Němci* (*Zeuss 1837*), a v Kodani převratný spisek Christiana Jürgensena Thomsena, uvádějící do archeologie věcně poprvé podložený „systém tří period“ – doby kamenné, bronzové a železné (*Anonym 1836, německy 1837*), pak Praha sama spatřila hned tři knižní tituly ovlivňující budoucnost studia českého pravěku a rané dějinné doby. [Obr. 13, 14]

Pavel Josef Šafařík (1795–1861) začal v sešitech vydávat své *Slovanské starožitnosti*, jejichž vycházení skončilo následujícího roku, a proto jsou obvykle citovány jako *Šafařík 1837*, František Palacký (1798–1876) svěřil tisku první svazek své původní, německé verze *Dějin národu českého* (pod názvem *Geschichte von Böhmen – Palacký 1836*), a nákladem Společnosti nauk vyšel Kalinův spis o *Obětíštích*.

Všechna tři uvedená díla tvoří vlastně, ačkoli nezáměrně, jeden celek a navzájem se doplňují v tom, že se snaží podat obraz nejstaršího úseku českých dějin, pravěku a raného středověku, v rámci historických počátků Slovanů. Proto je z našeho hlediska zajímavé porovnat vztah těchto tří prací k hmotným pramenům, jejichž role se nám dnes jeví pro pravěk jako výhradní a pro ranou historii jako podstatná.

Spis Šafaříkův poskytl tomuto obrazu obecný a filologicko-historický rámec v podobě nejstarší historie Slovanů. V tomtéž duchu popsal Palacký historické počátky českých zemí a českého národa, přičemž vylíčil demokratické „staroslovanské řády“ a celou společnost v duchu vlastních politických ideálů.

Dnešního pozorovatele nutně zarazí téměř naprostá absence hmotných pramenů u obou autorů. Přitom oba, o generaci mladší než Kalina, věděli o jejich existenci, ale ani filolog Šafařík, ani historik Palacký neměli tušení, jak s nimi zacházet. Nelze jim to mít za zlé: nevěděl to vlastně téměř nikdo, protože archeologie jako vědní odvětví se v té době v celé Evropě teprve začínala tvořit a o nálezech u nás bylo známo jen to, co kdysi napsal Bienenberk a ze dvou lokalit přičinil Dobrovský. Romantické cítění probouzelo zájem o nejstarší památky, věcná neznalost jej naopak brzdila a z despektu k této neznalosti pramenící pohrdá-

13 Tamtéž.

ní archeologií ze strany „čistých“ historiků (přínejmenším po celé 19. století) vypuzovala tento mladý obor z rodiny historických věd.

Obrazem pohanského dávnověku byly pro historiky pouze skladby *Rukopisů královédvorského a zelenohorského*, jež obecná shoda názorů (za silné asistence právě Palackého a Šafaříka) uznala za pravé staročeské památky, třebaže kolem jejich datování se vedly spory (srov. např. *Dobiáš – Novák 2014*). Šerý dávnověk tak sice „do srdce potomkům (...) sílu věje otcův zesnulých“, jak romanticky vyznává mladý Palacký v básni *Na horu Radbošt* (1818), ale v praxi se jeho působení omezuje na několik cizích antických či raně středověkých písemných pramenů, blíže či vzdáleněji se dotýkající českých zemí, pověsti a zprávy pozdních kronikářů a pak ovšem z Herderových *Idéí* vytěžený a za prokázanou skutečnost považovaný obraz „holubičího národa“ mírumilovných a vzdělaných rolníků, vylepšený četnými odkazy na *Rukopisy* jako spolehlivý historický pramen.

Takový je „věk pohanskočeský“ v Palackého *Geschichte*, a je pozoruhodné, že ani jeho obraz v českém vydání z roku 1848 se na rozdíl od mnoha jiných partií nijak nezměnil. Pro Palackého jako „čistého“ historika psaných pramenů ty hmotné neexistovaly, ačkoli právě z jeho výrazného podnětu se jim od počátku 40. let v Českém (Národním) muzeu poprvé začala věnovat pozornost; zřejmě podle něj nebyly ještě schopny jakékoli výpovědi a nutno říci, že to v zásadě byla pravda – jenomže od historika tak podrobného a svědomitého bychom čekali alespoň pokus. Ještě v českém vydání si stěžuje, že pro věk předсловanský se pramenů nedostává, „*vše co tu víme, musí nuzně vybíráno a skládáno býti ze zpráv, které někdy starí spisovatelé řečtí a římskí /.../ o vlasti naší probodili*“, věk pohanskočeský je bohatší jen o svědectví *Rukopisů*. „*Stariny, jež v lůně vlasti tytýž se vykopávají, umějí sice ke znateli mluvit, ale věk a původ svůj zřídka kdy udati mohou*“ (Palacký 1848, 19–20).

Teoreticky více pochopení projevil P. J. Šafařík, jenž už v dějinách slovanské řeči a literatury (1826) zařadil „*památky pod zemí*“ mezi prameny slovanských dějin a později ve svých *Starožitnostech* (Šafařík 1837, 188–189) je v definici pramenů zřejmě zahrnul mezi „*hmotné památky života národu, kteréž sama země od něho obydlenná poskytlá*“, zatímco druhým zdrojem poznání má být folklor. Paradoxní je, že celá jeho kniha je pak založena na historických zprávách a filologických konstrukcích, v definici nezmíněných.

Dodejme jen, že jiní, kteří se svým dílem dotýkali nejstarších dějin, neudělali pro hmotné památky ani tolik. Josef Mírovít **Král** (1789–1841) ve své nevelké knížece o „bytedlných sídlech“ slovanských praotců (*Král 1825*), která vlastně ani není kompilací, nýbrž v podstatě jen popularizačním přepisem jedné stati německé (*Schwabenau 1819*), o archeologii ani nezavádil a postoj Jana **Kollára** (1793–1852) v *Rozpravě o jmenách* (Kollár 1830) byl ještě neproduktivnější, v souladu s jeho romantickou vírou ve slovanskopohanské bůžky a runové písmo (v té se ale shodoval se Šafaříkem v jeho mladších letech). Předpoklad, že by sčertlý, ale nekritický Kollár, považovaný tehdy v národní společnosti za významného archeologa, mohl dopsat druhou, „mravopisnou“ část Šafaříkových *Starožitností*, byl zcela nerealistický – Kollár produkoval v tomto směru jen romantizující fantazie, jakou byla zejména *Sláva bohyně* (Kollár 1839) nebo diletantské filologické „doklady“ praslovanského osídlení v Evropě. [Obr. 15]

V tehdejších i pozdějších úvahách a diskusích o této záležitosti zcela zanikl fakt, že jakýsi druhý díl *Starožitností*, kulturně historický protějšek dílu prvního, založeného na písemných pramenech a kombinacích z nich vycházejících, skutečně vznikl už souběžně s ním – alespoň pro oblast Čech: **Kalinovy Opferplätze**, v nichž se autor snažil shromáždit všechny zdejší

hmotné prameny, jež považoval (zdaleka ne sám) za slovanské, a vyčíst z nich obraz života, mravů a kultury našich předků – tedy to, co Šafařík očekával od Kollára a co by v Kollárově podání zůstalo nanejšť jako kuriózní pomník autochtonistických fantazií. Takto vznikl alespoň fond věcných poznatků, který se stal základním kamenem vznikající české archeologie, a Kalina byl první, kdo je odborné veřejnosti předložil.

Nikdo si toho nepovšiml. Nebylo to tím, že práce byla psána německy – to byla Palackého *Geschichte* také. Jde spíše o to, že představitelé historiografického světa v dobově typickém zajetí písemných pramenů neměli o hmotných pramenech a jejich možnostech žádnou představu a necítili ani potřebu se jimi zabývat v přesvědčení, že z nich nelze nic vyčíst (Dobrovského teze o „mluvících dokladech“ z roku 1786 byla dávno zapomenuta, pokud vůbec kdy vzbudila pozornost). Jak tato přezíravá izolace působila na počátky mladého oboru, rodícího se vzhledem k dějepisectví v postavení nemanželského dítěte, není třeba rozvádět.

Tady ale spočívá důvod, proč Kalinova práce na rozdíl od obou předchozích zůstala trvale nedocenená a národní veřejností nezaregistrována: historiky nezajímala a laiky ani nemohla. Nevystoupila tedy z publikační klauzury Společnosti nauk, ostatně tak jako většina prací zde vznikajících.

Nebylo Kalinovou chybou, že ve srovnání s oběma dalšími pracemi nepůsobil jeho výsledek kompaktně a přesvědčivě. Je nutno položit si otázku, jak by vypadalo dílo Šafaříkovo či Palackého, kdyby nemohlo vyrůst z práce předchozích generací filologů a historiků a muselo vycházet z tak nepatrného základu jako Kalinovo.

Obsah Kalinovy knihy je možno rozdělit (pomineme-li úvodní historii bádání) na čtyři složky. První a největší tvoří zpracování vlastních (a Krolmusových) terénních výzkumů (v podstatě str. 1–123), druhou svod informací o cizích, většinou náhodných nálezích a zjištěních z terénních průzkumů (123–199), třetí skupinou jsou vkládané kapitoly o vybraných druzích nálezového materiálu (173–190, 199–211) a čtvrtou konečně závěrečné pojednání o historickém výkladu nálezů a nejstarších dějinách osídlení Čech (211–249). K textu jsou připojeny 34 tabulky s kresbami nálezů a jako 35. tabulka mapa Čech s nalezišti v knize uváděnými; ta je mimořádně významná už proto, že jde o první archeologickou mapu Čech, zachycující vlastně téměř všechny tehdy známé lokality a nálezy (ovšem s výjimkami – hlavně takovými, jež nebyly nijak zveřejněny).

Úvod představuje vlastně první pokus o důkladnější přehled dosavadních snah o poznání a výklad archeologických památek v Čechách, dokládající, že autor měl dobré znalosti o práci svých nečetných předchůdců. Právě skrovnost nálezů a mnohdy zřejmá bezpodstatnost jejich výkladů ukázala Kalinovi, vycházejícímu z úrovně znalostí 30. let 19. století, že k úkolu je třeba přistoupit znovu a důkladněji: dosavadní nálezy důkladně sepsat (včetně popisu nalezišť a nálezových okolností, pokud jsou k dispozici), přehodnotit ze současného stanoviska a celek potom interpretovat. To byly důvody, proč se rozhodl k sestavení a vydání soupisu všech jemu známých „pohanských“ archeologických nálezů jako nutného základu veškerého dalšího poznání.

Tomu odpovídá obsah knihy,¹⁴ tvořený 73 delšími i kratšími kapitolami o jednotlivých lokalitách a nálezích na nich (od desítek stran po pouhý odstavec), občas spíše povahy

14 Podrobný rozbor obsahu z různých hledisek podává *Sklenář 1976* na tabulce s vysvětlivkami str. 39–48.

slovníkových hesel. Celkem tu napočítáme 123 výzkumy a nálezy; lokalit s archeologickými nálezy uváděl sám Kalina 82, s úplnou přesností jich ale napočteme 99. Ani Kalina ovšem nekladl zcela všechny do „pohanské“ doby, spíše se snažil zařadit do své práce vše, co by pohanské být mohlo. Přísněji posuzoval situaci Karel Brantl, jenž o pět let později napsal: „*Wir haben bisber in Böhmen nur 30 Orte, wo sich strenge genommen, der Fund von mehren ganzen oder nur zum Theil zerbrochenen Aschenurnen nachweisen lässt.*“ (Brantl 1841, 20). Místa s povrchovými nálezy střepů tedy nepočítal – nebyl ovšem archeologem v pravém slova smyslu.

Ve skutečnosti, podíváme-li se na předložené popisy a vyobrazení dnešním pohledem, zjistíme, že pravěku a ranému středověku (tedy době plně a zčásti „pohanské“) patří zde víceméně spolehlivě dvě třetiny obsahu a další pětina pravděpodobně; jen asi sedmina je víceméně prokazatelně mladší.¹⁵ To je ovšem v přímém rozporu s dojmem vzniklým na základě prohlížení přiložených tabulek, zobrazujících většinou renesanční, příp. ještě gotické kamnové kachle. Mezi víceméně určitelnými „pohanskými“ předměty či lokalitami převažují neolitické a eneolitické broušené nástroje a nálezy doby bronzové, hradiště doby bronzové (-halštatské) a raného středověku, raně středověké kostrové hroby a předměty z nich; ostatní období a druhy se jako určitelné prakticky nevyskytují.

Podstatu soupisu tvoří samozřejmě stati věnované autorovým **vlastním výzkumům**: hned vstupní pojednání o vykopávkách na Slánské hoře a u Netovic, potom skupina lokalit z Kalinova „domácího“ prostoru – Zvíkovec, Podmokly (včetně obsažného pojednání o pokladu keltských mincí z roku 1771), Hradiště, Týřovice – na základě vykopávek s Krolmusem a případně (Březina u Radnic) i jinými.

Sled těchto akcí, spadajících do poměrně krátké (a zprvu takto nechápané) přípravné kampaně pro sepsání *Obětišť*,¹⁶ zahajují vykopávky na území města *Slaného* s F. K. Miltnerem, započaté 15. října 1831: Slánská hora a pole na jih od města směrem k Netovicům. [Obr. 16]

Další akce probíhaly již v Kalinově domovské krajině na rozhraní Rakovnicka-Křivoklátska a Rokycanska-Zbýhořska po obou stranách údolí Berounky ve spolupráci s V. Krolmusem.¹⁷

Už v červnu 1832 (známe datum 12. 6., ale bylo to vícekrát v letech 1832–34) navštívil Kalina s Krolmusem hraběte Kašpara Šternberka na *Březině* u Radnic a na hoře Hradišti nad tímto zámekem kopali (za Šternberkovy účasti) na ploše pravěkého a raně středověkého hradiště. Nalezli kamenné základy stavby zřejmě novověké a keramický střepový materiál (nedochovaný, stejně jako prakticky všechny nálezy z dalších výzkumů), který jistě alespoň zčásti patřil ranému středověku a případně i pravěku. [Obr. 17]

V *Podmoklech* v sousedství Zvíkovce, známých nálezem pokladu keltských mincí roku 1771, bylo v srpnu a v září kopáno zřejmě na více místech, především v domnělé „mohyle“ (středověkém tvrzíšti). Tady kopal již Krolmus na Kalinův náklad a částečně za jeho vedení a účasti; tato akce – ve skutečnosti první archeologický výzkum středověkého tvrzíště v Čechách – je v Kalinově knize podrobně popsána a výběr nálezů kresebně dokumentován. V sousedství objevil Krolmus v srpnu t. r. další lokalitu sídlištní povahy.¹⁸ V „mohyle“ se potom krátce kopalo ještě vícekrát (hlavně 1835).

15 Srov. *Sklenář 1976*, 43, 45–48.

16 Podrobnější údaje než ty uváděné v Kalinově knize nemáme k dispozici; podle svědectví jeho syna (*Jäthenstein 1851*, 17) si Kalina vedl denní zápisky a památník, tyto dokumenty ale zřejmě zůstaly v rodině a jejich dnešní uložení (pokud existují) není známo.

17 Neuvádějí se Krolmusovy samostatné drobné výzkumy a nálezy v jiných oblastech, např. na Českokobrodsku, z nichž nálezy posílal paralelně Národnímu muzeu.

18 *Kalina 1836*, 47–60. V „mohyle“ se pak kopalo ještě r. 1834, v červnu 1835 (Krolmus) a v srpnu 1836 (Kalina, K. Brantl a Ch. A. Pescheck).

Ve *Zvíkovci* sám zkoušel Kalina kopat možná už během tohoto roku, jestliže uvádí, že majitel domku čp. 72 začal podle jeho příkladu na podzim 1832 prokopávat mohylovitou vyvýšeninu na své zahradě. Kalina pak v tomto výzkumu pokračoval, nepochybně s Krolmusovou pomocí. Našla se tu lidská kostra a hrubé střepy, podle Kaliny „nejstarší pohanské“, tedy zřejmě pravěké, kromě toho četné zlomky kamnových kachlů zřejmě především renesančních.

V červenci 1833 dávali Kalina a Krolmus kopat na pěti místech v sousedním *Hradišti*, obci s tehdy ještě patrnými pozůstatky valového opevnění někdejšího hradiště na její dnešní ploše. Četné keramické zlomky odtud byly prý na zvíkoveckém zámku ještě po Kalinově smrti, dnes jsou nezvěstné; kromě nepochybného středověku tu byl patrně zastoupen i pravěk.

Rovněž v červenci 1833 zkoumali Kalina s Krolmusem jiné *Hradiště* – vrch nad údolím potoka Javornice u Chříče na opačném břehu Berounky. Odkryli pozůstatky neurčeného objektu, zřejmě středověkého či mladšího, o němž usoudili, že stál na místě pravěké lokality.

Na základě takto získané domněnky o následnosti či kontinuitě pravěkého a středověkého využití polohy hradů (srov. *Sklenář 2008a*) přistoupili zřejmě ještě hned toho roku (datum neznáme) k sondáži na zříceninách hradu *Týřova* nad Beroučkou níže po proudu a na tvrzišti u *Dubjan* přes řeku naproti *Zvíkovci*. Výsledky podle jejich mínění pravdivost této myšlenky potvrdily.

Ve *Zvíkovci* prováděl Kalina v srpnu a snad i později vykopávky na pastvině kolem cesty k přívozu. Podle popisu keramiky mohlo jít alespoň zčásti o pravěký materiál (mohly?).

V roce 1834 pokračovalo pátrání na *Hradišti* nad Březinou a snad i nad Javornicí, Kalina příležitostně kopal v *Mukařově* na Říčansku, Krolmus vícekrát mezi Rakovnickem a Zbizožskem¹⁹ a našel další místa v *Podmokech*.

Roku 1835 Kalinova aktivita vrcholila a rozšířila se do míst vzdálenějších od *Zvíkovce*: v *Praze* byl počátkem roku svědkem nálezů na raně středověkém pohřebišti na Panenské a v létě sám našel stěp prý pohanský na staveništi na Koňském trhu (Václavském náměstí). Nutno poznamenat, že Kalina byl zřejmě první, kdo v Praze podle vlastních slov „*vždy pečlivě pozoroval četné výkopy pro základy budov a kanály*“ a získal určitou představu o tom, co se skrývá pod domy a dlažbou – tedy první městský archeolog.

V dubnu 1835 navštívil *Všeruby* u Plzně a pátral na místě hradiště a pozdějšího středověkého hradu, zjistil stopy opevnění a získal mnoho nálezového materiálu.

Významnější byl Kalinův rovněž samostatný pokus o výzkum raně středověkého hradiště *Libušína*, prováděný v červnu 1835. Kalina se ovšem pohyboval v pozůstatcích zaniklé středověké a mladší osady v okolí kostela. Hradiště samo považoval za pohanské obětiště, mytické sídlo Libušino hledal na sousední ostrožně se zbytky středověkého hrádku; není proto přesné přičítat Kalinovi zásluhu o archeologický objev hradiště *Libušína*, uváděného v *Kosmově kronice*. [Obr. 18]

V srpnu 1835 Kalina spolu se šternberským úředníkem V. Paukem zkoumal naleziště u *Nymic* (výše po Berounce směrem k Plzni), zřejmě sídliště doby bronzové až halštatské, objevené v červnu při prospekci kamenného uhlí.

Krolmus zatím už v tomto roce zřejmě pracoval samostatně: kopal na vrchu *Radč* u Zbiroha (spolu s hrabětem Karlem Cavrianim) ve zbytcích hradu, kde našli střepy

19 Zbečno: *Kalina 1836*, 118.

„pohanských“ nádob (dnes známé nálezy hovoří však jen o 14. stol.),²⁰ v listopadu sbíral pro Kalinu u *Skřivaně* a *Všetat* na Rakovnicku. Nejvýznamnější akcí toho roku, rovněž v listopadu, však byly *Týřovice*, kde Krolmus pro Kalinu prokopál (kromě jakýchsi menších mohylek, o nichž se nezachovaly detaily) severně od obce velkou „mohylou“, řečenou Kopec, dnes už zničenou, „*v kterěž hojnost střeplů, kostí, popele z pohanských mrtvolů se nalézá.*“²¹ O skutečnou mohylu nejspíše zase nešlo; popis tvaru i obsahu se podobá Homoli v Podmoklech, ale tvrzení v Týřovicích doloženo není.

Rok 1836 byl už věnován dopsání chystané knihy, takže jediná akce, o níž víme, je jednodenní výkop, provedený Kalinou za účasti K. Brantla a Ch. A. Peschecka v *Podmoklech*, zřejmě ale bez významnějších nálezů.

K tomu je třeba dodat, že zde nejsou zaznamenány neúspěšné pokusy o nalezení „pohanských starožitností“, o kterých se dovídáme jen výjimečně, například z pozdější Krolmusovy poznámky (*Krolmus 1851*, 21), že Kalina s berounským děkanem a obrozenským regionálním historikem P. Josefem Antonínem Seydlem (1775–1837) marně hledali (neuveďeno kterého roku) pohanské pohřebiště na Městské hoře nad Berounem.

Je tedy patrné, že v několika málo přípravných letech provedl Kalina sám nebo se spolupracovníky celou řadu průzkumů a vykopávek, které se vesměs objevily v obsahu knihy. Zároveň ale bohužel mezi nimi marně hledáme významnější výsledky z pravěké archeologie. Kalinův okruh neměl v daném krátkém období štěstí na výraznější pravěké lokality, což se konečně v oblasti jeho soustředění (na rozdíl od Slánska) dalo čekat. To ovšem nijak nesnižuje hodnotu organizovaného úsilí, vyvinutého v zájmu knihy a české archeologie v době, kdy tato jako obor ještě neexistovala.

Snad ještě větší význam než místa měli pro tuto činnost lidé. U Kalinových **spolupracovníků** je tedy třeba se zastavit, protože jejich podíl na výzkumech a informacích plnicích stránky „Obětíš“ byl nemalý a význam pro tuto knihu podstatný.

Obecně vzato, aktivní spolupráce „starožitníků“ nebyvala v dřívějších dobách obvyklá u nás ani jinde. Biener z Bienenberka měl své informátory a dodavatele, ale vždy náhodně nebo v inferiorním postavení, terénní práce prováděl, resp. dal provádět sám; Dobrovský v terénu aktivně nepracoval vůbec. Sdružování archeologů se zrodilo teprve v období romantismu s položením důrazu na terénní práci – příkladů z ciziny je více: někdy šlo o postavení víceméně souřadné, přátelské, třeba společensky nerovné, kde oba často vedli terénní výzkumy společně (v jižní Anglii známá dvojice: venkovský šlechtic Sir Richard Colt Hoare a maloměstský obchodník William Cunnington) a jindy jeden financoval a druhý pracoval (ve francouzských jeskyních londýnský romantický bankéř Henry Christy a venkovský advokát-paleontolog Edouard Lartet), nebo naopak měl jeden z dvojice postavení řídicí a druhý výkonné – například v ruském Černomoří plukovník I. A. Stempkovskij a francouzský emigrant Paul Dubrux-Djubrjuxs).

Kalina byl u nás první, kdo tuto praxi provozoval. Jeho počáteční vztah s Františkem Karlem **Miltnerem** (1797–1874), jenž se stal po Kalinově zeti justiciářem, a pak dokonce i vrchním na smečensko-slánském panství, byl ukázkou prvního typu: Miltner [Obr. 19], slánský rodák a rovněž absolvovaný právník, byl jako úřední hlava panství a jeho uhelných

20 *Krolmus 1847–49*, 560; *Sklenář 2011a*, 152 (heslo 368 /1); *Durdík 2000*, 172–173. V Kalinově knize se tato lokalita neobjevila.

21 *Dopis V. Hankovi, Zvíkovec* 8. 12. 1835 (*Zižbrt 1901–3*, 10/200).

dolů Kalinovi společensky roven; byl sice o generaci mladší, ale aktivní vztah k archeologii začal projevovat nejpozději současně s ním (1819), stejně jako on byl ochoten pracovat v terénu (pokud se tu mluví o „práci v terénu“, není tím ovšem míněna práce s rýčem a krumpáčem, ale s přivedenými dělníky – poddanými, vlastními zaměstnanci či najatými nádeníky).

Spolupráce s Miltnerem, navázaná zcela zřejmě díky Kalinovým příbuzenským vztahům k úřadům ve Slaném a Smečně, trvala poměrně krátce, po společných výzkumech z let 1831–32 se už oba milovníci starožitností do bližšího styku nedostali; Miltner se ke svému zájmu (i když ne do terénu) významně vrátil ještě v 50. letech, ale to už Kalina nežil.²²

Jeho nástupcem v pracovním vztahu s Kalinou se stal duchovní jím doporučený, P. Václav Krolmus (1790–1861). Ačkoli sám už ve středních letech, stal se Krolmus pro stárnoucího a povoláním i funkcemi vytiženého Kalinu na několik let neocenitelným pomocníkem zejména při průzkumech a vykopávkách v terénu, kam byl zvyklý vycházet; tato dvojice se stala prvním badatelským kolektivem v české archeologii.

Tady šlo spíše o vztah druhého typu, vztah badatele řídicího a výkonného – podobně jako později v české archeologii ve dvojici Jana Felcmana a Václava Schmidta. Krolmus jako správce fary v Kalinově patronátu byl po hospodářské a provozní stránce jakýmsi Kalinovým „zaměstnancem“, třebaže ve věcech duchovní správy mu samozřejmě nepodléhal. Kalina vykopávky financoval nebo svými poddanými zajišťoval; při jejich provádění býval přítomen často, Krolmus patrně téměř vždy – zejména ve vzdálenějších místech, kam se Kalina nevydával. Toto období zahrnovalo zhruba roky 1832–36 a je příznačné, že poté, co ustalo, Kalina už vlastní terénní výzkumy prováděl jen výjimečně a jen do konce 30. let, aniž o jeho účasti máme jednoznačné doklady: určitě (s F. A. Vackem či hr. E. Šlikovou?) na hradě u Česova 1837, zřejmě pak ještě s V. Paukem v mohylách u Břas 1839.

Naproti tomu Krolmus po odchodu do Prahy začal brzy spolupracovat s Archeologickým sborem Společnosti (Národního) muzea, pátrat a kopat na jeho náklady, mezitím se stačil v roce 1848 vložit do politického života a tím si vysloužit vojenský soud a vězení (zatímco Kalina se hned na jaře bouřlivého roku obezřetně stáhl na své statky) a vlastním úsilím se v příštích dvaceti letech vypracoval na klasika české romantické archeologie – druhého po starším Kalinovi.²³ Přitom je pozoruhodné, že se nikdy nestal členem Sboru, přestože jeho jedinečné postavení v terénní praxi bylo bezvýhradně uznáváno. Důvodem mohlo být nepřátelské veto Kaliny z Jäthensteinu, dokud on byl členem prvního Sboru – ale ani po jeho odchodu se nic na Krolmusově vztahu ke Sboru nezměnilo, snad ze setrvačnosti. [Obr. 20]

Tato Krolmusova specializace se uplatnila už ve spolupráci s Kalinou a byla vlastně jejím důvodem. Proto je omylem a nepochopením povahy vztahu obou badatelů, když jej někteří pozdější archeologové obrátili a hovořili o tom, že „*Krolmus fand einen begeisterten Anhänger in M. Kalina Ritter v. Jäthenstein*“ (Šimek 1914, 23), nebo o „*spisu nadšeného diletanta, Kaliny z Jäthensteina, proniknutém romantickými fantasiemi faráře Krolmusa*“ (Stocký 1926, 3). Byl to spíše Krolmus, kdo odešel ze Zvíkovce ovlivněn Kalinovými zřejmě už dříve hotovými názory o nejstarším slovanském osídlení Čech nebo o důkazním významu místních a pomístních jmen, resp. jejich amatérského výkladu.

22 Jako písecký krajský hejtman získal pro Národní muzeum např. bronzové nádoby etruského původu z časně laténské mohyly u Hradiště u Písku. O něm Miltner, *J. B. 1875, Hulinský 1933, Křesadlo 1977, Sklenář 2005*, 384.

23 O Krolmusovi Sklenář 1965, *tyž 2005*, 321–322, *tyž 2012a*, *tyž 2020a*. Archivní pozůstalost: Krejčová 1981.

Určitě také nelze říci, že by Krolmusovy výzkumy a nálezy tvořily podstatu Kalinovy knihy, což byl později názor poměrně rozšířený. Možná jej šířil sám Krolmus pod vlivem trpkých zkušeností z doby po jejím vydání; v jednom ze svých rukopisných životopisů tvrdí: „*Těž na žádost patronovu v onom okolí a jinde více pohanských pohřebišť se žarovišti mu vypátral i okázal, sepsal i podal, jež on svými náhledy zvláště zvikovecké pozůstatky střepů a kachlíků ze 30leté války Švédské na Zvikovci vykopané aju. sobě chybně přepracoval a pod názvem „Böhmens /.../“ nákladem svým vydal.*“²⁴ V čem vidí chyby, neudává a krivdí Kalinovi, pokud naznačuje, že Kalina považuje tyto kachle za pohanské.

Vedle obou právě jmenovaných se v souvislosti s materiálem *Obětišť* objevují i další jména, jejichž nositelé buď spolupracovali také přímo, ale ojediněle, nebo i souvisleji, ale na dálku, poskytováním informací.

Vezmeme-li je po pořadě, první se objevuje Kalinův švagr Franz **Olbricht** (1788–1868),²⁵ slezský Němec a český zemský vlastenec, Kalinovi blízký zájmem o zemědělské inovace i láskou k „pohanským“ starožitnostem, které nejraději připisoval Keltům, čímž byl v české, slovansky zaměřené archeologii ojedinělý. [Obr. 21] Ačkoli se o tom Kalina nezmiňuje, byl to nepochybně Olbricht, kdo jej jako úředník liběchovského panství v roce 1818 přivedl k nálezům z Drahozuze, jimiž se nový člen Kalina prezentoval ve Společnosti nauk.

Téhož roku Olbricht odešel z panských služeb a pro zbytek dlouhého života se usadil jako hospodář na Teplicku. Později bylo o něm napsáno, že už asi od roku 1820, „*naveden byv Kalinou k bádání archeologickému, procestoval zemi Českou na vše strany, obledal skoro každý vrch, změřil a vypsal skoro každou obradu (valy) doby předhistorické*“ (Anonym 1868). Objevil zejména v severozápadních Čechách řadu hradišť, na něž se zaměřil (první specializace v české archeologii) a o nichž informoval Kalinu. V *Obětištích*, kde jsou lokality podle jeho zpráv shromážděny převážně na str. 144–161, je však jmenován jen tam, kde Kalina využívá jeho sdělení o výsledcích průzkumu a kopání na výsinných lokalitách (Chotyně u Žalan, Deblík u Církvic, Teplicko).

V „domácí“ oblasti rokycansko-zbirožské na rozhraní středních a západních Čech spolupracoval s Kalinou po této stránce učenec formátu nesrovnatelně většího – Kašpar Maria hrabě ze **Šternberka** (1761–1838).²⁶ Přírodovědec světového jména, hlavní mezi zakladateli Národního (tehdy Vlastenského) muzea (1818) pobýval na sklonku života na svém oblíbeném zámku v Březině u Radnic, obklopeném parkem a oborou zahrnující sousední horu Hradiště s nápadnými kamennými valy pravěkého a raně středověkého hradiště. Možná, že právě toto místo motivovalo zájem o domácí archeologii, který v sobě hrabě Šternberk v pokročilém věku objevil. V letech 1832–34 Kalinu – s nímž spolupracoval ve Vlastenecko-hospodářské společnosti – několikrát pozval na návštěvu; s Kalinou přijížděl i Krolmus a všichni společně prováděli vykopávky na ploše hradiště. [Obr. 22]

Krolmus ale nebyl jediný: s Kalinou občas na Březinu přijížděli a na zkoumání Hradiště se podíleli další dva jeho přátelé, rovněž zaujatí archeologií. Oba byli členy Hornolužické společnosti nauk ve Zhořelci, právě tak jako Kalina sám. Jedním z nich byl správce silnic v Doksech, inženýr Karel Ferdinand **Brantl** (1801–1871),²⁷ jeden z prvních českých

24 *Krolmus 1837*, 11; stejnou pasáž obsahuje rukopis psaný po roce 1850 – *Krolmus 1912*, 278.

25 O něm *Sklenář 1968*, týž 2006.

26 *Haubelt 1988*; *Majer 1997*, týž 1999; o jeho vztahu k archeologii *Sklenář 1989*.

27 O něm *Sklenář 2005*, 88–89; *Inquort 2020*.

kastelologů, jež spolupracoval s F. A. Heberem a podněcoval zájem o hrady v K. H. Máchovi, sám chystal dílo o českých hradech a kreslil jejich plány; ten také pro Kalinu v roce 1837 zhotovil plán Hradiště nad Březinou²⁸ a už dříve mu podával zprávy např. o Hrádku u Sudoměře (*Kalina 1836*, 195).

Druhý přícházal z Lužice: žitavský luterský duchovní (diakon) Christian Adolf **Pescheck** (1787–1859), [Obr. 23] potomek českých náboženských exulantů z Královéhradecka, v Čechách dobře známý, byl ve styku s Hankou, Palackým a jinými; s Krolmusem se znal už od roku 1815, s Kalinou se seznámil o něco později a jeho zásluhou byli roku 1834 Kalina i Brantl zvoleni zahraničními řádnými členy zmíněné společnosti. Do jejího časopisu, který i krátce (1832–34) redigoval, napsal Pescheck Kalinův stručný životopis s bibliografií – jako o jediném ze všech zvolených (*Anonym 1834*, 436–440), později pochvalný referát o jeho *Opferplätze* (*Pescheck 1837*).

Kalina psal do tohoto časopisu častěji, zejména se zúčastnil diskusí o raně a vrcholně středověké topografii Horní Lužice a interpretaci nejstarších listinných dokladů k ní (zasáhl do nich i Krolmus).²⁹ Pescheck naopak od poloviny 30. let jezdil téměř každoročně do Čech, býval Kalinovým hostem v Praze i na Zvíkovci a někdy se zúčastnil i vykopávek v okolí (např. v srpnu 1836 v Podmoklech). Víme o tom z jeho publikovaných cestopisů, zaznamenávajících řadu detailů ze Zvíkovce i jiných navštívených míst (*Pescheck 1836–37*, *tyž 1838*, *tyž 1840*). Hornolužické učené prostředí a jeho časopis měly ostatně na Kalinu patrný vliv. Pescheck pak nejenže zprostředkoval Kalinovi znalost lužických odborných publikací, ale zasílal i zprávy o nálezech v nejsevernějších Čechách (Hrádek nad Nisou – *Kalina 1836*, 133).

„Šternberskou“ skupinu Kalinových spolupracovníků doplňuje Václav **Pauk** (1788–1844), ředitel šternberského panství a dolů v Radnicích: zaujat archeologickými nálezy při prospekci nerostných ložisek, prováděl na těchto místech s Kalinou vykopávky (Nynice 1835, později Stupno-Břasy u Radnic 1839) a zdá se, že to byl on, kdo přivedl Kalinu na myšlenku hledat na Břasích polohu Kaziny mohyly.³⁰

Zatímco tato skupina smrtí Šternberkovou a pak Paukovou svoji činnost uzavřela, tvořila se opačným, východním směrem od Zvíkovce nová v okolí Kopidlna na Jičínsku; ta se ale uplatnila hlavně až po vydání *Obětíšť*. Nejprve se odtud s Kalinou spojil P. František Alois **Vacek Kopidlanský** (1779–1854),³¹ děkan v Kopidlně, vlastivědný spisovatel zabývající se historií a historickou topografií kraje a už od 20. let také archeologií, rovněž člen Královské české společnosti nauk. Právě tam se dostal do styku s Kalinou, jemuž roku 1834 předal popis významného raně středověkého pohřebiště u *Budčevsi*, založený patrně na vlastní záchranné akci (chtěl prý o něm napsat pojednání, ale zůstalo při obsáhlé písemné zprávě, doplněné prvním plánem pohřebiště v Čechách, odborně zhotoveným kopidlanským zámeckým vrchním zahradníkem Georgem Walsерem).³² Vacek také jako první upozornil na nedaleké mohutné hradiště u *Češova*, jež prošel roku 1827 s hr. Františkem Šlikem a uvedl také do literatury; sám prováděl jeho povrchový průzkum a sondáž v letech 1827–31.³³ [Obr. 24]

28 *Kalina 1837–43*, list 75a.

29 *Worbs 1834; Schiffner 1834*, *tyž 1835; Kalina 1836a; Krolmus 1838*.

30 *Kalina 1843; Sklenář 1987*; *tyž 2002a*.

31 O něm *Anonym 1854; Ježek 1880; Morávek 1939*.

32 *Kalina 1836*, 123–125; *Sklenář 1970–71*; *tyž 2011a*, 36–38 (heslo 58 /1).

33 *Vacek 1826*, 12; *tyž 1829*, 31–32; *Kalina 1836*, 123–125; *Sklenář 1970–71*; *tyž 2011a*, 52–56 (heslo 94 /1); *Čtverák et al. 2003*, 59–61.

Je zvláštní, že Kalina toto hradiště do své knihy nezařadil, ačkoliv o něm musel vědět; jako jedinou archeologickou památku z Čech je naopak uvedl ve své *Geschichte Palacký (1836, 71–72)*. Brzy nato už je ale Kalina znal dobře, a dokonce tam sám sondoval (v červnu 1837). Umožnilo mu to navázané přátelství s hraběcí rodinou Šliků v Kopidlně, zprostředkované P. Vackem. Hlavní jeho spolupracovnicí se stala hraběnka Eliška (Elise, Alžběta) **Šliková** (1790–1855), první žena v české archeologii,³⁴ jež původně předala (Národnímu) muzeu plán budčevského pohřebiště v lese Berně. Její spolupráce s Kalinou však už přesahuje rámec našeho zájmu o knihu z roku 1836.

Zbývající zprávy, dělicí se s obecnějšími statěmi o druhou polovinu knihy, jsou již čerpány z publikovaných zdrojů (Riegger – Bžany, Sudoměř/Skalsko, Bienenberk – Hradec Králové, Brozany, Černouček, Dobrovský – Hořín, Ječovice, Lochovice-Kočvary), z ústních zpráv a korespondence od příbuzných a známých, zčásti dalších předních pražských advokátů – majitelů statků: sem patří Kalinův zeť JUDr. Josef Theumer (Všeruby) nebo jeho známý už ze studijních let JUDr. Josef šl. Löhner (Roztoky u Prahy).

Přes 60 % nálezů v knize obsažených je zde publikováno poprvé; plná třetina pochází z terénních průzkumů a sběrů, necelá čtvrtina pak z vykopávek, především Kalinových a Krolmusových.

Dosud jsme si povšimli spíše formálních stránek knihy; je třeba se věnovat i jejímu obsahu. Nejprve tedy ke stránkám obecným.

Romantická archeologie měla určitou konvenční představu o svých **pramenech** poznání. Právě v roce 1836 je klasik tehdejší německé archeologie Gustav Klemm stručně definoval jako to, „*was die Alten melden, was die Ausgrabungen darbieten und was das Volksleben etwa noch enthält*“ (Klemm 1836, VII), tedy nejstarší písemné památky antické a raně středověké, archeologické nálezy a folklor – ústní tvorba venkovského lidu dosud „nezkaženého“ městskou civilizací. Opomněl přitom ještě jeden zdroj, který se ovšem uplatňoval mnohem více v západoslovanských zemích: filologii, v praxi pak hlavně toponomastiku, provozovanou dosud diletantsky na základě vnějších podobností kdekým od vesnických učitelů až po Jana Kollára – úvahy a výklady místních a pomístních jmen ve snaze objevit jejich „pohanský“ kořen a hlavně prokázat jejich pomocí staroslovanský původ místa, případně nálezů na něm učiněných.

Tato odlišnost se projevuje ve větě, kterou shrnuje svoji trojici zásad Kalina (1836, 250): „*Wir sind daher rücksichtlich unserer vaterländischen, heidnischen Vorgeschichte einzig auf drei Quellen beschränkt: auf unsere Czechische Sprache, auf die in Böhmen vorkommenden Ortsnamen, und auf die Ausgrabungen der heidnischen Denkmale.*“

Postrádáme tu písemné prameny, protože antické se Čech dotýkají jen výjimečně a domácí se už pojí s počátky psaných dějin; výslovně tu není zmíněn ani folklor – ten je ale zřejmě zahrnut do „české řeči“, a navíc pro Kalinu (na rozdíl od nadšeného folkloristy Krolmuse) neměl přímý význam.

Specifický pro Čechy je naopak důraz na toponomastiku, který oba plně sdíleli už z doby před začátkem spolupráce. Kalina měl dokonce v rukopise rozsáhlé materiály k místním jménům v Čechách (*Kalina b. d. 1–3*), přednášel o nich ve Společnosti nauk už roku 1825

34 O ní Vojtíšková 1959; Sklenář 1976, hl. 52; týž 2017; Lenderová 2002.

(*Kalina 1827*) i později, a nadmíru podrobně o nich vykládá i ve své knize.³⁵ Téměř v každé kapitole je některé po/místní jméno důvodem k výkladu o slovanském původu a vztahu k některému rysu pohanského života, nejčastěji k pohřbívání: „*da diese Bezeichnung in der slawischen Sprache gewählt ist, so kann auch die Begräbnisstätte nur Slawische Vorfahren aufgenommen haben*“ (*Kalina 1836*, 194). Nicméně se Kalina stále necítil v češtině dostatečně silný, a proto ještě v květnu 1836 při odevzdávání rukopisu prosil Hanku, aby zkontroloval jeho etymologické pokusy, „*da ich Sie gerne als Meister erkenne*“ (viz pozn. 13).

Archeologické památky z vykopávek uvádí Kalina až na posledním místě, v praxi to ale znamená stupňování významu. Zkušenosti získané s přítelem Miltnerem v okolí Slaného 1831–32 v něm evidentně probudily chuť objevovat pod zemí nové doklady dávnověku. Samozřejmě že ani jeden z nich neměl v tom směru praktické zkušenosti nebo metodické předpoklady, ale to byl v té době všeobecný nedostatek; naopak lze říci, že po dvou slánských akcích nebyl v tehdejších Čechách nikdo, kdo by se jim v terénní praxi rovnal, a následujících několik let v okolí Zvíkovce Kalinův náskok ještě zvětšilo (nepočítáme-li Krolmuse, který se v téže době vypracoval ještě rychleji). Celkem do roku 1836 Kalina aktivně v terénu zkoumal (sám nebo s Krolmusem) 15 lokalit (některé i opakovaně); na dalších (Panenská u Prahy, Skřivaň na Rakovnicku, Zbečno) kopání zamýšlel, ale pak neuskutečnil. Když uvážíme, že od pokusů Bienenberkových (1768 Hradec Králové, 1770 Bžany) a prvního řádného archeologického výzkumu v Čechách (Arnold u Lochovic 1802) bylo možno vykopávky s odborným záměrem (nikoli výsledkem) spočítat na prstech jedné ruky (Košnice 1822, Česov 1827?), znamená oněch pár let aktivity Kalinovy, Miltnerovy a Krolmusovy (1830–36) významný přelom a počátek plynulé tradice archeologického terénního výzkumu v Čechách.

Nemáme bohužel celkem žádné informace o tom, jak vypadaly jejich konkrétní postupy, a můžeme je tedy spíše jen odhadovat na základě obecné situace, známé ovšem také spíše až ze 40. a dalších let. Důležité je, že přechod od přejímání náhodných nálezů k záměrnému vyhledávání nalezišť je spojen se začátky terénního **průzkumu** sběrem, a v tom směru Kalina i jeho spolupracovníci získali určité zkušenosti. Už na počátku při nálezech kolem Slaného jim „*naznačoval popel, ublíky a několik střepů z uren, že v hlubinách tohoto pole mohou být skryty starožitnosti.*“ Význam vyhledávání lokalit v terénu pro poznání dávnověkého osídlení krajiny a země Kalina oceňoval a doporučoval nejen provádět, ale také uveřejňovat, „*um einestheils die Uibersicht der heidnischen Alterthümer Böhmens zu vervollständigen, andernteils, Freunde der böhmischen Geschichte zu ermuntern, durch nähere Untersuchungen dieser Gegenden den Zustand unsers Vaterlandes in der dunklen vorhistorischen heidnischen Zeit näher zu erforschen.*“ (*Kalina 1836*, 153).

„*Je mehrere heidnische Grabstätten und Opferplätze wir entdecken, einen desto deutlicheren Begriff erhalten wir über das Alterthum der Ortschaften, kurz über den Zustand unseres Vaterlandes in dessen vorhistorischer Zeit. Schon die hier aufgezählten 82 Fundorte bewähren: daß Böhmen in der heidnischen Vorzeit nicht etwa von nomadisch herumziehenden Horden, sondern von standhaft sesshaften, mit technischen Kenntnissen und Fertigkeiten begabten Bewohner bevölkert war, da nur diese fixe, ausgedehnte Begräbnis- und Opferplätze haben konnten.*“ (*Kalina 1836*, 251).

Výskyt roztroušených střepů na povrchu polí si ale Kalina vykládal jako pohřebiště, kde hroby s popelnicemi byly původně pod mohylami, tedy zhruba v úrovni okolního povrchu,

35 *Kalina 1836*, 62–65; „pohanské“ výklady místních jmen např. str. 31, 104, 112, 172, 193.

a při jejich rozorání se trosky nádob dostaly na povrch. Jiným důvodem povrchového výskytu mohlo podle něj být porušení starších hrobů při následném pohřbívání na týchž místech.

Zprávy o podobě **vykopávek** romantických archeologů (srov. *Sklenář 2016a*) se týkají především mohyl, se kterými se ale jmenovaní prakticky nesešli – s výjimkou velkých násypů v Podmoklech, Týřovicích a snad i ve Zvíkovci, jež ale ve skutečnosti mohylami nebyly, a navíc se na ně pro velké rozměry nedaly aplikovat běžné postupy. Takové objekty se tehdy zkoumaly průkopem do svahu v úrovni okolního terénu, který ale nemohl dosáhnout daleko, pokud nebyl hornickým způsobem vydřeven, aby kopající nezavalil, a to si mohl dovolit jen zámožný badatel, jako byl právě Kalina, o němž navíc nevíme, zda svým dělníkům-poddaným něco platil, nebo jejich práci přičítal k robotním povinnostem. Vedení průkopu-štol dovnitř násypu (Podmokly) či svahu (Slánská hora) je i tak výjimečné. [Obr. 25]

O kopání na běžných „pohřebištích“ a „obětištích“ nevíme takřka nic. Můžeme jen logicky předpokládat, že v místě náhodného či předpokládaného nálezu byla vykopána jáma vhodné velikosti a tvaru, podle potřeby rozšiřovaná (jen u sondy ve Zvíkovci udává Kalina plošný rozměr 1 čtverečního sáhu, tedy asi 3 m²) a obvykle dokopaná až na sterilní podloží. Výjimku tvoří Kalinova poměrně podrobná zmínka, že na polích mezi Slaným a Netovicemi bylo v roce 1831 po povrchovém průzkumu vykopáno 16 sond dlouhých asi 2 m, s rozestupy (alespoň v části případů) 2–2,5 m (*Kalina 1836*, 30–39), v Hradišti u Zvíkovce 5 sond na různých místech obce (kromě sběrů), na Slánské hoře (*tamtéž*, 1–30) byly tehdy vykopány 4 sondy, jejichž poloha je určována pozemkovým číslem podle josefského katastru, odměřením a směrem od pevných (tehdy) orientačních bodů, což ve srovnání s vágní lokalizací většiny tehdejších nálezů znamená nemalý pokrok.

Na druhé straně nelze nevytknout absenci kresebné terénní dokumentace; nutno ale vzít v úvahu, že naprostá většina jejich výzkumů probíhala na lokalitách sídlištního charakteru, kde při absenci plošného odkryvu (kopaly se jen hloubkové sondy) nebylo co kreslit; terénní kresba se v té době už v Evropě začala vyvíjet, ale prakticky vždy v souvislosti s hroby. Ostatně nevíme, zda neexistovala nějaká dokumentace, která se nedochovala.

Důležité pro vývoj terénní práce je zjištění, že si Kalina s Miltnerem už v letech 1831–32 na Slánské hoře povšimli zvrstvení půdy, resp. výskytu tmavé sídlištní vrstvy, tedy jevu znamenávaného na západě Evropy teprve nedávno a ojedinele. V Čechách to bylo poprvé; i někteří další si pak všimli tmavých vrstev, jejichž zbarvení přičítali popelu ze spalovaných mrtvol či obětních ohňů, zejména pokud se v ní našly uhliky (běžným termínem až do konce 19. století byla „popelovitá země“, „popelovité jámy“, „jemná, prachovitá země“), a o složitější stratigrafické pozorování, jaké známe o 20 let později z Hradce Králové ze zpráv Morice Lüssnera, tu rozhodně nešlo. Přesto zaslouží ocenění fakt, že Kalina vícekrát popisuje profil včetně měrných údajů o mocnosti vrstev, všímá si i detailů, zmiňuje se např. o vypálené poloze dělicí kulturní vrstvy na Slánské hoře či o záměrné dlažbě, pozorované v profilu ve Zvíkovci, a dělá to nejen na běžných lokalitách, ale jako první i v městských poměrech ve vnitřní Praze.

Je ovšem třeba mít na paměti, že Kalina (samozřejmě) nepovažoval Slánskou horu za sídliště, ale za obětiště a mocnost vrstvy či vrstev mu vnukala představu o snad až tisícileté tradici obětí pohanským bohům, přinášejících na tomto místě množstvím našich pohanských předků. „*Die zwei bis dreifachen Schichten, von Asche, Kohlen, Knochen und Scherben, welche mit einer 2 bis 3'' mächtigen horizontalen Lage gelber Erde /.../ abwechseln, beweisen, wie oft dieses*

Plateau mit den Uiberresten der Gottesdienstlichen Opfer aufgeschüttet, und wieder mit Erde bedeckt wurde“ (Kalina 1836, 30, též 17). O málo později vykládá o tom populárněji pro české čtenáře: „Na vysokých kopcích a v lesích scházeli se, chtíce bohům svým obětovati, a pravdě podobno jest že chrámů neměli, proto že při jejich pobožnostech vždy oheň hořeti musil, ježž božsky ctili. Z té příčiny nalézáme často, zvlášt na vysokých vrších, u příkl. u Slanébo, pod zemí velké, kolikráte až na sáh hluboké množství popele ze dříví, který se z jejich obětních obrůů až na naše časy zachoval.“ (Kalina 1838a, 102).

Tato interpretace nás upomíná na samotný název knihy, který lokality zmíněných typů nabízí: „*Pohanská obětiště, hroby a starožitnosti*“ – jak se význam tohoto názvu v obsahu knihy odráží?

Základním kamenem pochopení celé koncepce je postoj k „pohanskému“ náboženství – u romantiků obecně a u Kaliny zvláště. [Obr. 26]

Pojem „pohanský“ má dvojí význam: původní náboženský a přenesený chronologický (k tomu se vrátíme později). Náboženský aspekt – v souladu s obecným důrazem evropské kultury – hrál i v počátcích archeologie význačnou roli, nyní ale s opačným znaménkem. Jestliže ještě pro barokní starožitníky začínaly dějiny zemí a národů (s výjimkou „starých pověstí“) teprve jejich pokřesťanstvením a pohané byli méněcenní barbaři nezasluhující pozornost, pro romantiky od sklonku 18. století se naopak stávali „naši pohanští předkové“ vzorem ctností, nositeli národní hrdosti, až klasicistní vznešenosti a v literárních obrazech z doby pohanství se jejich náboženství občas jen formálně lišilo od křesťanství.

Věcně tedy pojmy pohan, -ský, -ství označovaly souhrnně všechna nekřesťanská náboženství v minulosti i přítomnosti, v případech předků však už postrádaly pejorativní odstín. Kalina je také, jako většina romantiků, neuzíval ani tak ve smyslu náboženském (i když jej nepodceňoval), jako spíše ve funkci chronologické kategorie.

V každém případě bylo pohanské náboženství, nebo přesněji jeho skutečné i předpokládané archeologické projevy, středem zájmu a pozornosti romantické archeologie, která zásadně preferovala náboženský a s ním souvisící pohřební výklad nálezu. Vedle nich se případný zájem o běžný život ztrácel natolik, jako kdyby ten vůbec neprobíhal a nezanechával stopy a pohanští předkové neustále jen vzývali bohy, obětovali jim a pohřbívali mrtvé (to ostatně platí už o předromantickém období).

Český zájem o slovanské pohanství, stále negativně ovlivňovaný bajkami a smyšleným staročeským pantheonem Hájka z Libočan a jeho barokních následovníků, se od tohoto dědictví osvobozoval jen postupně, ovlivňován zejména německou mytologickou literaturou, podvrženými „retranskými idoly“ a jinými podobnými „památkami“, k nimž se přidává víra v *Rukopisy*. 20. a 30. léta viděla spíše fantazie typu indomanie Antonína Jungmanna nebo slavocentrismu Kollárova (obojí silně ovlivňující Krolmuse a splývající dohromady v jeho často konfuzních představách – více o tom *Sklenář 2012a*, 223–235), či první pokus domácí literatury českých zemí o jakýsi mytologický slovník (*Tkány 1827*). Teprve ve 40. letech, aniž už mohly Kalinu ovlivnit, se objevují serióznější dílčí studie o slovanském pohanství a jeho mytologii od filologa a historika Šafaříka a především od filozofa a srovnávacího religionisty Ignáce Jana Hanuše, jen postupně se zbavujícího vlivu výše jmenovaných romantických směrů.

Ke svému prospěchu se Kalina těmito rozbujelými hypotézami nenechal nijak ovlivnit (jen jedenkrát v celé své knize se odvolává na *Rukopis královédvorský*, jakkoli o jeho pravosti nepochybuje) a držel své obecnější představy o pohanském náboženství v relativně

střízlivém duchu. Dokonce byl přesvědčen, že porovnání nečetných spolehlivých zpráv ze starověku a nejranějšího středověku jasně svědčí o podobnosti až shodě náboženství, a tedy i pohřbívání u starých Germánů a Slovanů. Jako pro poměrného pragmatika je pro něj charakteristické, že na rozdíl od Krolmuse či Kollára i jiných se v podstatě nezabývá pohanskou mytologií starých Čechů a Slovanů. Zajímá jej spíše „provozní“ stránka náboženství, otázka výkladu konkrétních nálezů (mezi nimiž se nevyskytují bůžkové a modly, což je u romantika až překvapující).

Na druhé straně ale Kalina jako správný romantik víceméně nevnímá možnost, že by pohané také někde žili, bydleli a pracovali, i když obecně neustále zdůrazňuje nálezy jako důkazy pradávného osídlení místa nebo krajiny. Slovy sice takovou jednostrannost odmítá, ale neklamné vzrušení romantika nad představou doby, „*kdy se na posvátných pahorcích obětovalo pohanským božstvům, kdy planuly obětní ohně, mrtvolý zemřelých byly páleny, /.../ kdy se konaly oběti a pohřební hostiny*“ (*Kalina 1836*, 60) jej v jednotlivých případech téměř vždy spolehlivě vede do této interpretační oblasti.

Lokalita má u něj obvykle jen dva možné významy: obětiště nebo pohřebiště, případně obojí najednou. Jak se odlišují oba tyto typy lokalit v praxi?

„**Obětiště**“: Z hlediska romantické archeologie je samozřejmé, že tato kategorie stojí u Kaliny v titulu knihy na prvním místě. Obětiště je ovšem ukázkou typu, u něhož archeologický zájem kolísá podle dobových preferencí. Romantismus je viděl takřka všude, následující pozitivismus naopak dospěl až k jeho praktickému vymazání z repertoáru „kontextů“; dnešní bádání je opět ochotné stopy takového konání hledat, protože nepopírá jeho existenci v pravěkých společnostech, naráží však na interpretační potíže při snaze obětní účel rozpoznat (srov. např. *Venc 2016*). Pro romantika takové problémy neexistovaly: kde není doloženo pohřbívání, musí jít o obětiště, a i v opačném případě může jít o obojí dohromady.

Romantikové předpokládali, že každé božstvo, jichž se postupně v literatuře nahromadila dlouhá řada (a to např. podle Krolmuse nejen personifikovaná božstva vlastních jmen, ale i jednotlivé druhy zvířat či ptáků aj.), mělo v pohanských dobách svou svatyni, chrám či božiště (to byla nejběžnější označení posvátných míst pohanů), a muselo tedy být možné je najít. Krolmusovým vodítkem byla místní a pomístní jména a jejich diletantské podobnostní výklady – kupříkladu na Radči u Zbirohu měl mít své božiště Radegast, v Havrani byl uctíván havran, v Tuřanech tur – a na místě s takovým jménem se pak vždycky nějaká „pohanská starožitnost“ našla).

Obsahem pohanských modloslužebných obřadů bylo podle obecných představ (ovlivněných antikou) obětování zvířat, někdy i lidí, a spalování těchto obětí na oltářích či mohylách. Proto se tato místa v archeologické praxi označovala jako obětiště, řídkěji žertviště. Krolmus k tomu připojoval s oblibou ještě obětí pojídáním posvátných jídel, ať už zvířat na místě obětovaných, nebo kuchyňských výrobků na místo donesených, přičemž folklor mu byl opět bohatým zdrojem inspirace (Perunovi se obětoval perník, Svarohovi tvaroh apod.).

Z těchto úkonů vyplýval pro archeology závěr: na obětišti, umístěném obvykle na návrší či hoře, se musejí nacházet četné zvířecí, případně i lidské kosti (nikoliv ale celá těla, tj. kostry v anatomickém pořádku), uhlíky ze dřeva obětních ohňů a zlomky keramického nádobí, po pohřebních hostinách obřadně rozbíjeného (na střepech by tedy neměly být stopy ohně a žáru, typické pro urny – pokud ano, bylo tu obětiště i pohřebiště společně).

V souvislosti s nálezy nespálených lidských kostí zabývá se *Kalina* (1836, 27) možností, že i Slované přinášeli bohům lidské oběti, soudí ale, že pokud i u drsných válečných Germánů jsou takové oběti dokládány antickými autory jen zcela ojediněle, tím spíše je nemohli vykonávat Slované.

Spíše teoreticky se předpokládalo, že svatyni-obětiště museli obsluhovat pohanští kněží, užívající bohoslužebné náradí na tomto místě nacházené. Stopy po nich samých se obvykle nehledaly a na rozdíl od západoevropských druidů byli spíše neutrálními figurami, nebudícími zájem. Naopak – vzhledem k tomu, kolik bylo mezi tehdejšími „starožitníky“ kněží, je zajímavé pozorovat rozpor, ve kterém se ocitali. Dobrou ukázkou je P. Krolmus, který viděl náboženství českých pohanů obecně očima romantika a vlastence, jakmile však mluvil o jeho kněžích, tedy vlastně o „konkurenci“, nešetřil výrazy jako „popí“, „černokněžníci neb kejklíři“, kteří lidu „*všelicos nepravého proti křesťanům namluvili /.../ pouze za příčinou svého žisku špinavého pozůstávajícího v žertvách krvavých, v jídle a pítí.*“ (Krolmus 1847–49, 334, 406).

Pomůckou při určení obětiště byla i poloha lokality, protože už z bible bylo známo, že pohané často uctívali svá božstva na vrcholcích hor, a romantikové včetně Kaliny tam směřovali svoji pozornost. Z tohoto důvodu, ne snad kvůli podobnosti s romanticky obdivovanými hrady, vznikal zájem „starožitníků“ o hradiště. Protože se obecně věřilo, že pohané obklopovali své otevřené přírodní chrámy ohrazením, valy a příkopy, aby jejich prostor a věčný oheň zde udržovaný chránili před znesvěcením nebo zničením, zdála se romantikům právě hradiště být takovými hrazenými obětišti a náboženskými shromaždišti (dobře to Kalina popisuje v případě Úhoště – *Kalina* 1836, 157–161). Tento názor zastával v Čechách zejména keltoman Franz Olbricht, označující hradiště na kopcích obvykle (zřejmě podle lužického K. B. Preuskera) jako „obětní a pohřební hory“, a patrně jeho vlivem se domněnka o kultovním účelu hradišť objevila poprvé hojněji právě v Kalinově knize, ačkoli jinak Kalina zatím věnoval hradištím jen malou pozornost. Možná na něj zapůsobila výzva k vyhledávání a zkoumání hradišť, kterou nedávno v Lužici uveřejnil Karl Benjamin Preusker.³⁶

Z paralelního zájmu o hrady a občasného spojení obou typů opevnění na téměř místech vyplývaly v té době úvahy, zda středověké hrady či kostely mohly plynule vyrůst na místech osídlených, ohrazených a uctívaných pohany, resp. zda křesťané přebírali pohanská božiště a obětiště cestou jejich christianizace.³⁷ O tom byl přesvědčen i Kalina vzhledem k přítomnosti křížů nebo svatyní na některých „pohanských“ nalezištích (Slánská hora, Netovice, Libušín, Zbečno, Všeruby);³⁸ dokonce pokud se v areálech hradů vyskytlo zdivo bez malty (Hasištejn), byl ochoten vidět v něm pozůstatky předchozího pohanského opevnění hory-svatyně (*Kalina* 1836, 154–155).

Pojem „obětní a pohřební hora“ spojil oba hlavní tehdy známé typy nalezišť bez nutnosti je od sebe odlišit, ale ani pro Kalinu nebyl v praxi mezi svatyní a **pohřebištěm** celkem žádný rozdíl, jak vyplývá i z jeho výkladu pro „polní hospodáře a řemeslníky“: „*Při pohřbích, jakož i když se bobřím svým klaněli, mívali kvasy. /.../ Odtud pochází, že na místech, kde takové pohanské brbitovy a obětnice bývaly, tolik kostí z hovězího dobytka, z ovci, prasat a ptáků se nalézá, jichž při těch kvasích byli strávili, a že tam tolik roztlučených blíněných nádob ze země vykopáváme,*

36 Preusker 1830, zvláště pak týž 1832.

37 V dané době Krolmus na více místech, pak např. ještě Sulzer 1865; srov. Sklenář 2008a.

38 *Kalina* 1836, 12–13, 120 aj.; později i samostatně – *Kalina* 1838a.

ze kterých jírávali.“³⁹ Archeologické pozůstatky obou typů byly tedy vlastně totožné, což Kalina vysvětluje tím, že tak jako křesťané pohřbívají u kostelů či přímo v nich, mohli totéž dělat i pohané.

Na okraj dodejme ještě, že u Kaliny nenajdeme víru v obětní kameny, zanedlouho už tak oblíbený prvek romantické archeologie. Myšlenka, která k nám dorazila přes německou (hlavě sasko-lužickou) oblast ve 40. letech a rozmohla se v následujících dekádách, byla mu ještě cizí, ačkoli ve své knize zmiňuje zprávy o uctívání kamenů u starověkých národů. Ze starší publikace (*Anonym 1792*) jistě znal základové žlaby stavby z historické doby, vytesané do pískovcové skály na Hrádku u Sudoměře na Mladoboleslavsku, považované později za pohanské obětiště, ale ve své kapitolce o této lokalitě (*Kalina 1836, 195*) se o nich nezmiňuje – obětní interpretace jej ještě nezasáhla.

Hroby byly nejoblíbenější složkou archeologického fondu – natolik, že fungovaly v obecném vědomí jako *pars pro toto*. O „pohanských hrobech“ se hovořilo, šlo-li o archeologické památky obecně, oblíbené byly fráze o odkazu slávy předků, vynořujícím se z hrobů (odpadkové jámy by v této souvislosti vystupovat nemohly, a do jisté míry i proto byly po celé romantické období považovány za žárové hroby), a nejoblíbenější, protože nejtajemnější, se zdály být mohyly.

Kalina kouzlu mohyl příliš nepodléhal, protože ve své oblasti je vcelku neznal, a proto se ani do jeho knihy nedostaly – s výjimkou mimořádně velkých útvarů, které ovšem ve skutečnosti mohylami nebyly (Podmokly, Zvíkovec, Týřovice). Do pravidelného tvaru nasypané kopce mohly mít podle Kaliny jediné náboženské určení jako obětiště, případně žároviště, z něhož byl popel zemřelých přenášen k pohřbení na jiné nedaleké místo, jak se to zdánlivě potvrdilo v Podmoklech. Tam Kalina původně očekával bohatý a významný hrob, ale samozřejmě jej v komolém kuželu tvrziště nenašel. (Kopec nad Týřovicemi, už tehdy napůl rozvezený, mohylou také nebyl, ale jeho pravou povahu dnes už neurčíme; zvíkovecký byl nejspíše prozaickým barokním smetištěm.) S mohylami běžných rozměrů se ve své praxi nesetkával, ale počítal s jejich existencí a předpokládal, že povrchové nálezy roztroušené po polích mohou být pozůstatky rozoraných mohyl.

Kupodivu ani hroby s kostrami (nespálenými těly) se netěšily jeho větší pozornosti (kromě výjimečných situací, jako byly dubové rakve v lese Berně u Kopidlna), ale v tom se srovnával se svými současníky: podstatou se nelišily (zejména raně středověké) od současných. Kalina ostatně znal některá taková pohřebiště z autopsie (Panenská u Prahy/Střešovic), jiná z písemných zpráv (Kopidlno), ale na žádném kostrové hroby nekopal.

Kalinova pohřebiště (tohoto pojmu – Begräbnisplatz, -ort, Grabstätte – užíval podle dobového zvyku důsledně k odlišení od křesťanského hřbitova – Friedhof) byla míněna jako žárová, i když často implicitně. Jak vyplývá z jeho poznámek na různých místech, vyznačovalo se pohřebiště polohou mírně vyvýšenou nad okolím, směsí střepeň, kostí a uhlíků v povrchových nálezech, stopami ohně či žáru na střepech a výskytem tzv. osteokolů (viz níže).

Že pohané pohřbívají také žehem, bylo známo odedávna ze zpráv antických autorů a tradiční od druhé poloviny 18. století byl i zvyk označovat všechny nalezené nádoby i jejich zlomky (střepeň) jako popelnice či urny. U Kaliny je zajímavé, že zcela preferoval klasický název *urna*, jen na prstech by se dalo v jeho knize spočítat užití německých ekvivalentů (*Aschenkrug, Aschengefäß*) a jen málokdy se objeví neutrální hrobová nádoba (*Grabgefäß*).

39 *Kalina 1838a, 102; srov. také týž 1836, 20.*

Teoreticky se urny obsahující spálené kosti odlišovaly od pohřebních/obětních nádob bez lidských pozůstatků, v praxi se ale rozdíl mezi urnou a průvodní nádobou obecně nedělal a nedělává ho ani Kalina. Vícekrát sice mluví o střepech nádob užívaných pro pokrmy při pohřební hostině a na jejím konci obřadně rozbitých, ale v konkrétních případech víceméně automaticky označuje všechny střepy rovnou za zlomky uren.

Skutečné **žárové hroby** nenašel Kalina téměř nikdy (snad za ně můžeme považovat „hnízda“ s nádobami u slánsko-netovické cesty), znal je jen z literatury naší (Hradec Králové) a ještě spíše německé. Ale ani se sídlištními objekty (jámami) se při svých výzkumech kromě Slaného obvykle nesetkával; podobně ani Krolmus, jenž se s jámami blíže seznámil vlastně teprve po přechodu ze Zvíkovce do dolního Povltaví. Představa, že nalézané střepy pocházejí z popelnic či nádobí rozbíjeného při pohřebních hostinách na pohřebištích, že každá prohlubeň s tmavší výplní je žárovým hrobem obsahujícím popel z pohřební hranice, spálených těl i obětín a mazanice je vypáleným vymazáním žárového hrobu – to vše vyvolávalo obecně přesvědčení o hojnosti (žárových) hrobů; pak ovšem mohl Krolmus tvrdit, že „*není vesky a pramínku, háječku a kopečku, /.../ aby svá žaroviště, žertviště a pohřebiště neměly*“; „*při každé prastaré vesce, dvoru, bradu, městě naležám na Čechách ne jedno, ale více pohřebišt; pročez každá rodina musela mít své žaroviště a pohřebiště*“ buď jako jámu v zemi, nebo mohyly nad zemí. (Krolmus 1858a, b).

Zajímavý a progresivní byl v té souvislosti pokus o využití chemie. Pro stanovení, zda nalezená nádoba je skutečně popelnicí, doporučoval Kalina (1836, 75, 114) zkoušku kyselínou: pokud výplň nádoby reaguje (šumí), pak obsahuje vápník ze spálených kostí, a je tedy urnou, zejména pokud se v nalezovém prostředí jinak nevyskytuje vápenný materiál. Autorem nebo aplikátorem této myšlenky byl Kalinův západočeský spolupracovník, chemik Václav Pauk, který tuto zkoušku dělal na nádobách z Nynic a o něco později (1839) navrhoval Kalinovi tyto analýzy v souvislosti s prvními výzkumy na pohřebišti halštatské mohylové kultury u Břas (Sklenář 2015, 564–565); nevíme ale, zda k nim došlo.

Z právě řečeného jasně vyplývá, že při absenci plošných odkryvů (a pochopení pro zahloubené objekty a jejich funkce obecně) nezbyval v archeologii už žádný prostor, v němž by se interpretace obydlí a sídliště mohla uplatnit. Naprostá nepřítomnost **sídlištního** prvku ve výkladech je tedy dalším dobově typickým jevem, projevujícím se také u Kaliny. Ten jistě znal teoretické úvahy o prvních obydlích z článků J. L. Zieglera (1817a, b) či Jana Javornického (1830, 89, 91) a sám připouští, že už v pohanských časech mohla existovat pevnější obydlí, „*sey es in hoblen Bäumen oder in den einfachsten Hütten, oder später in bequemeren Wohngebäuden*“ (Kalina 1836, 65). Teoreticky samozřejmě počítal s tím, že staroslovanskí usedlí zemědělci museli mít své stálé osady, když tolikrát zdůrazňoval četná pohřebiště a obětiště jako důkaz hustého osídlení, ale zřejmě – tak jako jiní tehdejší archeologové – nehledal jejich stopy v přesvědčení, že se buď nemohly dochovat, nebo jsou zakryty soudobými městy a vesnicemi. („Město“ ovšem bylo tradičním synonymem pro hradiště uváděná v kronikách – Budeč, Levý Hradec, Libušín – proto také Šafařík mluví v této souvislosti o „*rumech měst a hradisk*“.)

Stalo se sice, že Kalina některý nález interpretoval jako sídlištní („nádobí pro použití v domácnosti“), ale to bylo spíše z nouze, kdy se mu situace nezdála jasně svědčit pro obětiště nebo pohřebiště, například na lokalitě se střepy keramiky, ale bez „popela“, uhlíků a lidských kostí. Tak tomu bylo při vykopávkách v Hradišti u Zvíkovce, na Hradišti nad Javornicí nebo na Libušíně: tam se mu nalezené pozůstatky a zejména „*jednotvárnost, drobnost a jednoduchost*“ střepů nádob nejeví jako pohřebiště; připouští, „*že tu lidé v pohanské době*

pracovali“, vzápětí ale vykládá místo jako náboženské shromaždiště, kde se prováděly zvířecí oběti a náboženské hostiny s rozbíjením nádobí.

Při tomto přístupu k možným „mimokultovním“ objektům nepřekvapuje ani nezáměr o doklady výrobních činností na sídlištích. Hrnčířské pece Kalina (jako jiní) pouze předpokládá, ale nehledá, a tedy nenachází, o jiných výrobcích (např. textilní) neuvažuje vůbec. Trochu lépe alespoň v rovině úvah na tom byla metalurgie, zejména výroba bronzů jako oblíbené suroviny romantiků. Kalina považuje za doklad domácí výroby (tedy proti převládající teorii importu bronzů z jihu) hroudy bronzové slitiny nebo strusky, jaké uvádí z Podmokel, Nynic nebo Cáhlova/Freistadtu, kde hrouda má dokladat domácí výrobu spolu nalezených srpů. Nádoby s příměsí tuhy však za slévací tyglíky (na rozdíl od Krolmuse) nepovažuje.

Pokud jde o depoty, ani on je ještě nechápal jako nálezné celky a zabýval se předměty v nich nalezenými jako jednotlivostmi. To platí i o největším z nich – jineckém. Sám měl část jednoho depotu ve své sbírce: únětické měděné a bronzové nákrčníkové hřivny z Jičíněvsi.⁴⁰

Jedinými formami souvisejícími se sídlením, které díky svému romantickému potenciálu začaly konečně budit pozornost, byly jeskyně a hradiště. Zatímco jeskyně byly v Čechách zcela výjimečné a až na výjimky malé a nenápadné (Kalina také žádnou neuvedl), **hradiště**, dříve – kromě lokalit známých z kronik – pro starožitníky nezajímavá, v očích romantiků rychle stoupala na ceně.⁴¹ Průběh tohoto procesu můžeme pozorovat: Kalina připravující *Obětiště* se o ně prakticky nezajímá (stejně jako Krolmus; více už si jich všimnou jeho spolupracovníci Olbricht a Brantl), zato ve 40. letech je učiní osou svého zájmu a ve Vocelově generaci se už celá odborná špička Archeologického sboru na hradiště zaměřuje.

Nelze ale říci, že by hradiště byla zcela mimo Kalinovu pozornost, zejména srovnáme-li je s historiky nejstarších dějin: Šafaříkovy *Slovanské starožitnosti* se o nich zmiňovaly jen obecně a v Palackého *Dějínách* (*Palacký 1836*, resp. *1848*) se objeví jen jedno – Česov u Kopidlna díky opakovaně domněnce, že může jít o avarský hrnk. Ovšem pro Kalinu ve 30. letech a pro Olbrichta natrvalo jsou hradiště a výšinná sídliště především objekty pohanských kultů a pohřbívání všude tam, kde se nacházejí střepy „popelnic“ spolu s kostmi, popelem a uhlíky. Nad mimořádně mocným pravěkým sídlištním souvrstvím na Slánské hoře, dosahujícím podle něj až asi 3 m hluboko,⁴² Kalina spekoval, kolik staletí tu asi musely hořet obětní ohně, než se vytvořilo takové množství popela (*Kalina 1838*, 102).

Na druhé straně už tehdy nepřehlížel ani obrannou funkci hradišť, kterou zdůrazňoval *Brantl* (*1837*, *týž 1841*) – ale zase ji objasňoval potřebou pohanů chránit posvátná místa před znesvěcením nebo zničením, zejména v době prvotní christianizace, stejně jako později bývaly hrazeny starší křesťanské kostely.

V praxi přičítal Kalina pohanské době hradiště s kamennými valy, jejichž pevnost je dána jen velkým nahromaděním kamení, a zdi či hradby bez maltového pojiva, ale ne nekriticky: dokonce o základech stavby odkryté jím na Hradišti nad Březinou [Obr. 27] podotýká trochu ironicky, že není v pokušení vidět ve zbytcích nějaké snad vrchnostenské hájovny

40 *Sklenář 2011a*, 111 (heslo 259/1); *Smejtek – Lutovský – Miličský 2013*, 136; k problematice zdejšího nálezu či nálezů *Hlava 2012*.

41 O výzkumu hradišť a názorech na ně v období romantismu *Sklenář 2008a* a hlavně, *týž 2012b*.

42 Tato extrémní mocnost mohla být měřena v místech, kde zahloubené sídlištní objekty, na této lokalitě často rozsáhlé a samozřejmě nerozpoznané, zasahovaly výrazně pod úroveň sídlištní vrstvy.

a v její vypálené omítce s příměsí slámy pohanské obětiště, na které bylo kladeno obilí jako oběť žehem. Naproti tomu kamenné základy kladené bez malty, vykopané jím na Libušíně poblíž kostela, podle něj „*nesporně náležejí pohanské periodě Čech*“, ačkoli tady šlo rovněž zřejmě o sídlištní pozůstatky z historické doby.

Tím je počet popsaných hradišť téměř vyčerpán: v knize najdeme už jen Hrádek u Sudoměře podle prvního podrobného popisu takové lokality v české literatuře (*Anonym 1792*) a několik Olbrichtových zpráv o severočeských lokalitách, byť jako hradiště nevykládaných. Přesto ale zůstává Kalinovi zásluha, že jako první – nepočítáme-li nepatrnou zmínku o Hradišti nad Březinou v úvodu k básnické sbírce (*Puchmajer 1814, 151*) a trochu obsažnější o Česově v zábavném časopise (*Vacek 1829, 31–32*) – uvedl do literatury česká hradiště jako archeologické lokality. Mnohem větší zásluhu o ně by byl získal dokončením druhého dílu své knihy, což se mu bohužel už nepodařilo. Zůstalo tak jen torzo – rozsáhlý soubor rukopisných a zčásti i kartografických materiálů,⁴³ obsahující popisy lokalit i úvahy o archeologických vlastnostech a určení těchto objektů. Pro autorův vztah k hradištím a k archeologii vůbec je důležitá pasáž z úvodu:

„*./.../ ich muss mir selbst darüber anklagen, dass für mich bei der Bearbeitung meines im J. 1836 ./.../ herausgegebenen Werkes, nur jene Schanzen interessirten, auf welche ich durch entdeckte unterirdische Alterthümer als Einfassungen heidnischer Opfer- oder Begräbnissplätze aufmerksam wurde. Seit diesem Jahr aber gewannen diese Erd- oder Steinwälle auch für sie allein betrachtet, bei mir ein Interesse, durch eigene Reisen und durch die Mittheilungen wissenschaftlicher Freunde, überzeugte ich mich, dass Böhmen ungeachtet die Spuren vieler solcher Wälle ganz verschwunden sind, noch immer eine bedeutende Anzahl derselben ./.../ habe, .../.*“

Stručně shrnuto, pokud jde o druhy nemovitých památek, najdeme mezi Kalinovými „pohanskými“ lokalitami především sídliště, v malém počtu hradiště a výjimečně mohyly; dále pak vrcholně středověké a mladší objekty, např. tvrziště. Při názorech doby je logické, že je Kalina deklaruje téměř vesměs jako obětiště a pohřebiště, případně žároviště, ale musíme dodat, že mu bylo jasné, že bezpečně lze povahu lokality poznat pouze z úplného prokopání, ne pouze z drobného sondování, jež nemusí některé podstatné rysy vůbec zastihnout (Hradiště u Zvíkovce – *Kalina 1836, 93*).

Podobné rozdíly mezi Kalinovou a dnešní interpretací najdeme u **nálezů movitých**. Není to Kalinova specialita: už z předchozího období romantismus zdědil a dále rozvinul představu, že víceméně všechny předměty nalezené pod zemí pocházejí ze „šerého dávnověku“ a víceméně všechny archeologické památky movité i nemovité sloužily k náboženským úkonům a pohřbívání; předměty, zejména bronzы a nádoby, dostávaly s oblibou přídomek „pohřební“ nebo „obětní“. Dobrou ukázkou je nález ze Všerub – jakási železná lopatička, nad níž se Kalina (*1836, 138*) táže: „*Neměl snad tento nástroj sloužit k nabrání kadidla, k jeho nasypání do obětního žáru?*“

S tím souvisí okolnost, že Kalinův zájem o nálezový materiál sledoval především určení účelu naleziště v pohanské době nebo národní příslušnosti hrobů či pohřebiště; nepokoušel se tedy v zásadě o rozřídění materiálu podle archeologických kritérií, pouze jej popisoval, a jestliže se blíže věnoval určitému typu artefaktů (např. srpům), bylo to opět z důvodů účelové a etnické interpretace.

43 *Kalina 1837–43*; srov. *tyž 2007*; popis – *Sklenář 1976, 49–70*.

Pokud jde o **kamenné artefakty**, zastupovaly je v tehdejších nálezech vlastně jen broušené nástroje neolitu a eneolitu. *Štípaná industrie* byla sice v západnějších částech Evropy poněkud známá, u nás ale dosud ne; „pazourek“ ovšem lidé znali jako křesací kámen, to ale spíše zastíralo pravou povahu silicitů jako potenciálních archeologických nálezů. Za první rozpoznáný nález v Čechách děkuje archeologie právě Kalinovi a Miltnerovi: při popisu sondáže na vrcholové plošině Slánské hory na podzim 1831 uvedl Kalina jako pozoruhodnost „*in der Tiefe von 2' gefundene drei Stücke, geschärfte Feuersteine, jedes über 3'' lang, 1 ½ '' breit; sie schienen geflissentlich an diesen Ort gelegt, da sie auf diesem Berge als Gebirgsart durchaus nicht vorkommen.*“⁴⁴ Rozpoznal je tedy jako artefakty, ale žádné úvahy k nim nepřidal, na to bylo ostatně ještě brzy.

(Tento nález, patrně eneolitický, zůstal úplně nepovšimnut, takže za první pazourkový artefakt v Čechách dlouho platil výjimečný listovitý hrot oštěpu či dýky severského původu ze sklonku eneolitu či ze starší doby bronzové, nalezený u Loučeně na Nymbursku v roce 1838, který Kalina získal do své sbírky⁴⁵ a jenž s ní byl darován roku 1851 do sbírek Národního muzea. [Obr. 28] Štípanou industrii pak do české archeologie uvedl v 50. letech V. Krolmus.)

Naproti tomu *broušená industrie* byla běžnou a významnou součástí sbírek, navíc s tehdy ještě živou mnohostrannou úlohou v lidových pověrách a léčitelství. Zásadní smysl a význam „hromových klínů“ byl objasněn už v 18. století, v archeologii však stále panovaly nejasnosti a spory o účel a užití jednotlivých typů (zda jde o nástroje, zbraně, bohoslužebné nářadí, odznaky hodnosti, obětiny), nemluvě o problémech spojených s jejich výrobou, zejména vrtáním.

Těmito problémy se okrajově zabýval také Kalina, jenž užíval tradiční termíny *Streithammer*, *Donnerstein* a v Německu, nikoli u nás užívaný *Thorstein*, jinak ještě kladivo nebo klín. Podle něj mohly být těžší kusy prostého tvaru užívány jako nástroje, konkrétně právě jako klíny (takový uvádí podle Rieggerova popisu z Bžan), nebo i jako zbraně – kromě menších a lépe opracovaných kusů, protože topůrko, jež by se vešlo do jejich otvoru, by bylo příliš slabé, aby vydrželo větší náraz. Jejich uložení v hrobech však podle Kaliny nevylučuje názor, že to byly předměty posvátné, buď symboly zbraní přikládáné zemřelým bojovníkům, nebo nástroje, jež pohřbený za živa užíval k práci. Jejich početné zastoupení po celých Čechách dokládá, že patřily národu tuto zemi obývajícímu a ne jen Kimbrům, jak chtěl Bienenberk. [Obr. 29]

V souvislosti s nerostnými surovinami je třeba zastavit se u jedné kuriozity, kterou se vyznačuje právě jen Kalinova kniha: jsou to „kostivaly“ (tak je zde průběžně překládáno Kalinou užívané starší německé slovo *Beinwelle*) či osteokoly.

Podle dnešní české mineralogické terminologie jde o *cicváry* – nepravidelné konkrce vznikající jako sraženina uhličitanu vápenatého ve spraších a sprašových hlínách. Jejich nepravidelné tvary připomínají zduřelé oddenky rostliny kostivalu hlíznatého (*Symphytum*

44 *Kalina 1836*, 18; srov. *Sklenář 2011a*, 306, heslo 707/4. Nález není dochován; pokud byl v Kalinově sbírce, nebyl s ní předán v roce 1851 do (Národního) muzea.

45 „*Hrot z křemene, pazourek řečeného, první toho způsobu v Čechách, nalezený v lese Loučinském*“ (*Časopis NM* 25, 1851, 160). Uložení v Národním muzeu, odd. pravěku, inv. č. 10090. Více k němu *Sklenář 2011a*, 175, heslo 404/1. Kalina jej získal od kn. Thurn-Taxisse prostřednictvím hraběnky E. Šlikové, která mu také podala o nálezů zprávu s nákresem předmětu, z níž vyplývá, že rozpoznala pazourek jako surovinu („*ob es Feuerstein oder Spekstein ist, vermag ich nicht genau anzugeben, doch glaube ich das Erstere.*“ E. Šliková M. Kalinovi z Jäthensteinu, Kopidlno 6. 6. 1838, Archiv NM, fond Archeol. sbor, kart. 2, č. 233).

tuberosum, v němčině Beinwell) z rodu kostivalů, oblíbených v tradičním přírodním lékařství; ty jsou zase tvarem poněkud podobné kostem s klouby. Tato podoba ovlivnila název cicvářů v obou jazycích a občas vedla i k jejich záměně za kosti zvířecí i lidské. Je to ale zcela přirozený produkt procesů v půdě, s archeologií nemá nic společného.

Tím si ovšem nebyl jist Kalina, jenž jako snad jediný autor se jimi podrobně zabýval a veden poměrně častým výskytem na jím zkoumaných archeologických lokalitách věnoval řešení jejich problému celou kapitolu (*Kalina 1836*, 199–211; vyobr. na tab. XXXIV). Upozorňoval na jejich častý výskyt společně s archeologickými nálezy, a dokonce na případy, kdy jsou do nich uzavřeny keramické střepy, a právě to považoval za důkaz, že jde o výtvor přírody, nemající nic společného ani s kostmi. Svým výkladem patrně přispěl k tomu, že cicváry do romantické archeologie nevstoupily a po Kalinově knize se už prakticky nikde jako artefakty ani jako kosti neobjevily.

Český výraz si svérázně upravil Krolmus, když psal Hankovi: „několi kostlivých svalů p. t. Pa. Zippovi posílám do Museum ke zpytování.“⁴⁶ Zda je prof. Zippe zpytoval a k jakému výsledku došel, není známo.

Bronzové artefakty byly nejoblíbenější archeologickou komoditou období romantismu; nepřekvapí tedy, že jim Kalina – ačkoli v jeho vlastních nálezech se téměř nevyskytovaly – věnoval několik samostatných kapitol, na nichž je právě dobře vidět, že mu nešlo jen o prezentaci vlastních výsledků, ale o výklady obecného dosahu. [Obr. 30]

Tak jako u broušeného kamene, i u bronzů šlo v diskusích hlavně o to, k čemu se jednotlivé druhy v pravěku užívaly a kterému národu patřily. Významný vliv tu měly názory předromantického, klasicismem a „římskými starožitnostmi“ v širokém pojetí ovlivněného období, jež předešlo romantiky v předpokladu „posvátnosti“ bronzu a přisuzování téměř všech typů bronzové industrie pohanskému kultu a jeho obřadům: sekerky s tulejkou se vykládaly jako obětní nože k zabíjení a stahování obětovaných zvířat (jiní je ale měli za válečné zbraně Římanů, později však zase za národní zbraň Germánů), jehlice za písátka (stily) k voskovým tabulkám, srpy (jako zemědělské nástroje i jako zbraně prý nevhodné) za nářadí pohanských kněží (druidů) k osekávání ratolestí či posvátného jmelí při modloslužebných obřadech. [Obr. 31, 32]

Do těchto polemik přispěl i Kalina svými úvahami o bronzových sekerkách – „válečných/bojových dlátech“ (v rámci kapitoly o jineckých bronzích) a o srpech. První z obou kategorií byla už tehdy u „starožitníků“ snad nejoblíbenější mezi bronzky, a proto se jim Kalina podrobně věnoval (pozdější běžné pojmy pάλstav a celt/kelt ještě neznal, použil je teprve Vogel ve 40. letech). Probral různé dobové interpretace bohoslužebných nástrojů či zbraní a překvapivě proti nim postavil názor, že může jít o prostý hoblík či dláto, se zdůvodněním na romantika výjimečně strážlivým: „*Warum sollten wir aber auch in allen ausgegrabenen heidnischen Gegenständen nur immer religiöse Werkzeuge und Waffen, warum nicht auch technische Werkzeuge erblicken, da wir so viele aus Metall, Thon, Stein, Bein verfertigte Gegenstände der heidnischen Vorzeit zu Gesicht bekommen, deren Glätte, Rundung, Bohrung, Zuspitzung, Theilung, Verzierung doch offenbar dahin weiset, dass sie nicht blos mit den fünf Fingern der menschlichen Hand /.../ verfertigt worden sind?*“ (*Kalina 1836*, 174).

46 Nedatovaný dopis V. Hankovi z roku 1835 (*Zbrt 1901-3*, 10/113). Franz Xav. Maximilian Zippe (1791-1863), s Hankou jeden ze dvou prvních odborných zaměstnanců (Národního) muzea, významný mineralog a geolog, pečoval o přírodovědecké sbírky NM; s hr. Šternberkem se podílel na výzkumu valu na hradišti u Plzně-Bukovce 1836, později sám objevil i další hradiště.

Tento výklad měl ovšem své pozadí – Kalina prosazoval svoji oblíbenou myšlenku, že nástroj vložený do hrobu představoval odznak povolání zemřelého (k myšlence, že účelem milodaru bylo, aby jej mohl zemřelý dále užívat na onom světě, se Kalina nepřikláněl). Takto vykládal i výskyt sekerek v nálezových situacích pokládaných romantiky obvykle za hroby. Jejich všeobecný výskyt v Evropě mu byl důkazem, že tyto bronzы nelze použít k určení národní příslušnosti hrobu, resp. pohřbeného.

Ještě větší důraz na uvedenou interpretaci kladl v případě srpů, které měly být symbolem rolnického povolání, neoddělitelně spojovaného se starými Slovy. Taďy jej ale čerstvý vzhled bronzových srpů z jineckého a zejména freistadtského depotu vedl k tomu, že je označil za výrobky z doby, kdy v praxi se už užívaly srpy železné (z nálezů žádné neznal), a tyto bronzové měly mít jen funkci náboženskou (odřezávání obětých klasů obilí nebo posvátného jmelí ze stromů) nebo zmíněnou pohřební, možná i jako součásti bojového srpového vozu známého ze starověkých dějin. V tomto případě se tedy jeho teoretická výzva k uznání existence technických nástrojů v jeho vlastní interpretaci příliš neuplatnila – romantické stereotypy byly příliš silné.

Pravým protikladem bronzů bylo v nálezech železo, o něž byl mezi starožitníky Kalinovy doby minimální zájem: bylo nepohledné, bez konzervace se rychle rozpadalo (pokud se nerozpadlo už v zemi nebo při vykopávání), předměty se často nedaly identifikovat.

Kalina je nacházel dost často, ale asi právě ze zmíněných důvodů se jím blíže nezabýval.

Základ jeho nálezového fondu tvořila pochopitelně keramika,⁴⁷ přesněji její zlomky, protože ani celými nádobami se naleziště Kalinova regionu chlubit nemohla. Z toho ovšem plyne, že Kalinův zájem o střepový materiál převyšoval všechny současníky, kteří, pokud nebyla nádoba vyjmuta ze země celá, střepy neukládali a neslepovali, a tím spíše se nezajímali o střepy ze sídlištních nálezů – s výjimkou Krolmuse, jehož archeologické názory měly s Kalinovými společný kořen. Charakteristická jsou slova, jimiž zkušený archeolog František Beneš ještě mnohem později komentoval své nálezy keramických zlomků od Hořtky: „*jsouce z šedivé hlíny udělány a nemajíce jinak žádných významnějších ozdob na sobě, nemyslel jsem, aby se těmi střepy sbírka našeho Musea přeplovala.*“ (Beneš 1860, 186.)

Důvodem pro Kalinu či Krolmuse nebyla ovšem keramika sama o sobě, nýbrž její romanticky předpokládaný účel: celé nádoby se vesměs považovaly za popelnice, střepy potom jednak za jejich zlomky, jednak za pozůstatky nádob záměrně rozbíjených při pohřební hostině (Kalina 1836, V, 76). Tím ale Kalinův zájem nekončil: zlomky sestavoval a slepoval,⁴⁸ snažil se z nich vypočítat průměr ústí a dna, hledal vztahy mezi silou střepu a velikostí nádoby; tento detailní přístup neměl u nás nikdo a v okolních zemích jen málokdo.

„*Die Bestimmung der /.../ Geschirre scheint sehr mannigfaltig, wenn gleich uns größtentheils unbekannt zu seyn. Nach dieser Bestimmung scheint sich ihre Größe und Form zu richten, und mit der Größe ist die Dicke der Masse, mit dieser aber die Rohheit der Gestalt in Verhältniß, so, daß nur die kleineren Gefäße dünn, fein, regelmäßig geformt, und äußerlich gefällig dargestellt sind.*“ (Kalina 1836, 34).

47 Nutno poznamenat, že termín keramika se dosud neužíval; čeština znala jen pojem nádoba hliněná, z pálené hlíny, němčina (tedy i Kalinova) pouze *das irdene, thönerne Gefäß*.

48 Např. Kalina 1836, 32 o nálezech při netovickém úvoze: „*es gelang mir meistens, solche sorgfältig beisammengehaltene Scherben zu fast ganzen Urnen zusammenzupassen*“; Tak vznikly rekonstrukce tvaru nádob na tab. XXV. obr. 2, nebo tab. VII. obr. 6, jejichž tvary jsou ale slepeny či kresbou doplněny poněkud nereálně.

Na druhé straně je pravda, že výzdoba či tvar jej zajímaly jen příležitostně (*Kalina* 1836, 37, 79, 83, 90, 92). O tvarech se zmiňuje ve většině popisů a vždy uvádí hlavní rozměry, ale všímá si hlavně toho, že v jeho nálezech převažují širší tvary nad dlouhými hrdly a že málokdy narazí na ucho (to je ovšem dáno tím, že většina jeho nálezů je raně středověká); uvažuje, zda absence uch může mít význam chronologický nebo regionální. V detailu ale velmi často popisuje tvar okraje,⁴⁹ někdy výduť nebo dno. Zaujme jej cedník nalezený na Slánské hoře a vykládaný jako vykuřovadlo při bohoslužebných obřadech pohanů, nebo misky na krátkých plných nožkách, které považuje za podstavce pro urnu.⁵⁰

Podceňování výzdoby bylo tehdy obecné, jistá důležitost jí byla přikládána jen v souvislosti s celkovou „vkusností“ nádob (*Kalina* 1836, 53–54: „*Je gefälliger die Formen, je feiner und zahlreicher die Verzierungen, je reiner der Stoff ist, um so dünner sind die Gefäße gehalten*“) a tím spíše mají náboženský účel, protože na obyčejné nádobí pro domácnost by se tolik námahy nevykládalo. Kalinu zaujaly jen některé prvky, například značky na dně, ponechané ale bez výkladu (Holešovice), takže nevíme, zda neupřesněnými zvláštními značkami, o nichž uvažoval jako o „monogramu hrnčířského mistra“, mínil právě tyto.⁵¹ Vícekrát se zmiňuje o výzdobě podobné písmu, kterou se ale nesnažil jako písmo vykládat (šlo o vrcholně středověkou keramiku s kolkovanou výzdobou ve vodorovných pásech). Zajímavé ovšem je, že pečlivým a důkladným pozorováním a srovnáváním např. slánské a podmokelské keramiky (jež prováděl s vědomím, že z něj sám momentálně nemůže vyvodit žádné závěry), dobře postihl rozdíly mezi keramikou hrubší, silnější a nezdobenou, tedy podle něj zřejmě starší (= únětická kultura starší doby bronzové na Slánské hoře) a keramikou dokonalejší, bohatší a rozmanitější, tj. spíše mladší (= raný až vrcholný středověk na Zvíkovecku); to je dobrá ukázka začínajícího uplatnění srovnávací archeologické metody, a také důvod, proč si Kalina povšiml opakování jednoduchých motivů šroubovice a vlnice, vyskytující se podle jeho vlastních slov na většině jím vykopaných „uren“ (raně středověkých nádob). [Obr. 33]

Po Kalinovi teprve J. E. Vocel si opět všiml výzdoby keramiky a uvažoval o ní, zatím ovšem spíše v umělecko-historickém duchu („první zjevení se krásy v duchu lidském“ – *Vocel* 1847, 450 a násl.), a hledal spíše interpretace vzorů na základě pohanského náboženství. Archeologické aspekty výzdoby se objevily teprve v následujícím období pozitivismu.

Snad ještě více je třeba zdůraznit, že Kalina byl prvním naším archeologem, který si do jisté míry všiml technické stránky keramiky: snažil se rozeznat výrobu v ruce a na kruhu,⁵² udával sílu střepu, někdy ostřívo, proplavení materiálu či kvalitu vypálení (u některých tvrdě vypálených vrcholně středověkých zlomků se domníval, že jsou vyrobeny spíše z jemně rozdrčené kamenné hmoty), dosti podrobně popisoval povrch, barvu povrchu i jádra; zdá se, že musel mít informace od hrnčíře, sám tyto zkušenosti mohl mít jen stěží. Důležité pro něj byly tmavé skvrny na povrchu zejména vnitřním (měly svědčit o žáru z horkého popela, pocházely tedy z popelnic, kdežto střepy beze skvrn měly být z nádob obětních, hrobových pro milodary nebo jídelních při pohřebních hostinách). Techniky vypalování a případných vypalovacích zařízení si nevšímal, ostatně jako všichni jeho současníci.

49 K překladu: Kalinův termín *die obere Oeffnung* je překládán jako *ústí* (výraz *Mündung* Kalina neuvžívá); *der obere Rand* je překládán takto (horní okraj), třebaže nádoba vlastně jiný okraj než horní nemá.

50 *Kalina* 1836, 19–21, 143.

51 *Kalina* 1836, 37.

52 *Kalina* 1836, 79, 83, 92 aj.

Jistý problém představovala glazura. Obecně bylo Kalinovi jasné, že glazovaná keramika patří době křesťanské, ale jeden střep nalezený ve Zvíkovci, uvnitř polévaný, měl zevně výzdobu podobnou pohanským nádobám, a protože z Lužice byl uveřejněn starší nález „glazovaných pohanských uren“, zůstal v tomto případě v nejistotě, kam nález zařadit.

Dobrou ukázkou srovnávací metody jakožto i nejstaršího metodického postupu v archeologii jsou jeho úvahy o rozdílu hrubých a jemných nádob, kterého si tehdejší archeologové v nálezech nejčastěji povšimli a jenž jim stačival k charakteristice keramiky. Věřilo se, že hrubší nádoby jsou starší nebo patří prostým a chudým pohřbeným. Také Kalina v zásadě věří, že patří ke starším, ale jinde o této věci uvažuje a dochází k názoru, že větší nádoby se při úrovni techniky musely vyrábět hrubší a nacházejí se často společně s jemnými a tenkostěnnými, jejich výroba se řídila podle účelu; nejsou tedy indikátorem stáří a rovněž neudávají status pohřbeného.

Své stanovisko ke keramice a poznatky o ní shrnul Kalina v závěrečné kapitole své knihy: *„Die Verschiedenheit des Stoffes hängt von der Beschaffenheit der nachbarlichen Erdarten ab, die künstlichere oder einfachere Form, die mehreren und feimern Verzierungen richten sich theils nach dem höhern oder gemeinern Stand des Beerdigten, theils nach dem verschiedenen Zweck des Geschirres, theils nach den verschiedenen Zeitperioden ihrer Verfertigung. Es ist natürlich, dass die Kunstfertigkeit und der Geschmack auch in der heidnischen Vorzeit sich immer gebessert habe. Von meinen ausgegrabenen Urnen ist die Mehrzahl mit geraden und mit wellenförmigen Linien, die wenigern mit Punkten, kurzen Strichen und auf andere Art geziert, /.../ auch sind die allerwenigsten langhalsig, und Henkel kommen seltener vor.“* (Kalina 1836, 248).

Více pozornosti keramice věnoval tehdy jen málokdo, výjimkou byl současně publikující drážďanský Gustav Klemm (1836), který ovšem koncipoval svou práci jako příručku archeologie, u nás teprve o dekádu později J. E. Vocel spíše ještě jako historik umění (Vocel 1847, 442–451).

Tak jako u kamene (cicváry), také mezi keramickými výrobky jeden druh vzbudil u Kaliny zvláštní pozornost: zdobené neglazované renesanční a barokní **kamnové kachle**, jež měly v archeologii mnohem pestřejší osudy.

Je skutečně pozoruhodné, jak artefakty, od jejichž výroby neuplynulo zase tolik času a jejichž ekvivalenty byly stále v běžném užívání, dokázaly oklamat některé romantické archeology, toužící vidět v každém ze země vykopaném předmětu památku pohanského kultu. To je zřejmě (kromě původu ze Zvíkovce) hlavní důvod, proč jim Kalina věnoval tak neúměrnou pozornost, zdůrazněnou věnováním třetiny ilustračních tabulek v knize o pohanské době (!) právě jim – to je na první pohled překvapující. Smysl pochopíme v textu, jenž je polemikou s jihoněmeckými autory, připisujícími shodné kachle pohanům či Římanům. Tam, stejně jako ve Zvíkovci, „mírumilovně ležely společně se zbytky pohanských uren“, což ale strážlivého Kalinu neoklamalo a celou věc jasně vysvětlil.

Zlomky neglazovaných kachlů mohly tehdy skutečně badatele zmýlit; Kalina sám přiznává, že svůj omyl ve Zvíkovci poznal teprve dodatečně, když následujícího roku vykopal velké množství kachlů a seznámil se s jejich materiálovou povahou. Užitečnost této pasáže pro „pohanskou“ archeologii vyjde zřetelně najevo, když si uvědomíme, že ještě deset let po Kalinově smrti se Václav Krolmus jako dědic jeho strážlivého pohledu střetl se svým dosavadním následovníkem P. Františkem Peterou Rohoznickým, přesvědčeným, že kachle s reliéfní čelní stěnou jsou pohanské nádoby se čtyřhranným dnem, zdobeným zobrazení-

mi bohů a bůžků.⁵³ Krolmus ale zanedlouho zemřel, kdežto Petera od svého výkladu nikdy neustoupil a prosazoval jej až do smrti; teprve tou (1877) se tato slepá interpretační odbočka v české archeologii definitivně uzavřela.

Rozhodně jsou nálezy kachlů (přesněji zlomků) ze Zvíkovce a Podmokel prvními archeologicky získanými, relativně zpracovanými a do značné míry správně datovanými soubory tohoto materiálu v Čechách.

Podstatně obtížnější bylo určení stáří nálezů skla, které se v různých formách vyskytovalo v nálezech pod zemí, a proto bylo velmi často považováno za „pohanské“, pokud mělo starší vzhled. Kalina zaznamenal takové nálezy, pokud je mohl považovat za pohanské, podrobněji ale popsal jen sklenici z hornorakouského St. Georg am Walde, nalezenou ve vrstvě, kterou podle popisu považoval za pohanskou; žádné závěry z toho ale nevyvozoval.

Z **organických** materiálů se v nálezech jen výjimečně vyskytly opracované kostěné a parohové předměty, jimž se Kalina blíže nevěnoval; neopracované zvířecí kosti vždy registroval jako pozůstatky obětí a pohřebních hostin, určil však jen ty druhy, které sám snadno poznal.

Výběr z takto shromážděných a popsaných nálezů je vyobrazen na 34 tabulkách, přiložených na závěr knihy a také zde reprodukováných v ilustrační příloze (tištěny v dílně malíře Antonína Machka, kterou vedl význačný litograf té doby Václav František Šír). Zastavme se však ještě u tab. XXXV – **archeologické mapy Čech**, první svého druhu u nás a na území habsburské monarchie.⁵⁴ Ani jinde neměla archeologická kartografie dlouhou historii a také ani užší odborný význam, jako později mapování výskytu určitých typů artefaktů, nebo mapy sídelně-archeologické. Zatím se vše odehrávalo v rámci první fáze – orientačního znášení lokalit do běžných map či spíše mapek jako příloh v knihách. K nejstarším ve střední Evropě patří pruské Slezsko na mapce v Kruseho spise *Budorgis* (*Kruse 1819*). Tvarem či barvou odlišné značky užíval F. A. *Wagner* (1828) v saském Polabí a pak i jiní. Až dalším krokem je vytváření a vydávání samostatných archeologických map – nejstarší je mapa Rujany od F. von Hagenowa z r. 1829, Čechy pak mají mapu A. P. *Schmitta* (1856).

Také Kalinova mapa v příloze *Obětiš'* patří do první fáze; důležité je, že se autor snaží zachytit archeologické památky nemovitě i movitě.

Zajímavým rysem mapy z r. 1836 je prostorové rozložení zachycených lokalit. Podle obrazu jí podávaného (ani podle obsahu knihy) nelze samozřejmě soudit na hustotu „pohanského“ osídlení Čech a její regionální rozdíly – toho si povšiml už recenzent *Pescheck* (1837, 72–73) a správně určil její závislost na počtu průzkumů a zpráv o nich. Mapa budí dojem, že nejbohatší archeologická oblast Čech se nachází mezi Plzní a Křivoklátem, kde ve skutečnosti je frekvence nálezů poměrně řídká; více se skutečnému poměru blíží hustota značek na Teplicku (Olbricht).

Tuto nerovnoměrnost Kalina nekomentoval, zato si povšiml významnějšího aspektu, totiž nepoměru mezi značnou hustotou nálezů (a tedy i osídlení) v severní a nepatrnou v jižní polovině Čech: podle něj jde buď o nedostatek archeologického zájmu v jihočeských regionech, nebo snad o odraz skutečnosti, že naši předkové v obavě z expanze Římanů

53 *Sklenář 2013*; *tyž 2018b*.

54 K této mapě stručně *Vignatiová 1968*, 141–142; *Sklenář 2000b*, 189–90; *Čechura 2014*; obecněji *Menghin 1914–15*.

od Dunaje ponechávali mezi nimi a sebou rozsáhlý neosídlený hraniční prales (*Kalina 1836*, 196, 252).

Značky jsou v Kalinově mapě z roku 1836 použity jen dvě – pro „běžné“ lokality a pro hory, kterých je tam vyznačeno jen několik. V zásadě odpovídají lokalitám, které mají v knize vlastní kapitol/k/u. Tím je řečeno, že (stejně jako kniha sama) nezachycují všechny tehdy už známé lokality a do té doby učiněné nálezy. Nevíme, nakolik doslovně bral Kalina svůj výrok z úvodu knihy, že chce shromáždit „*všechny mnou i jinými v Čechách podniknuté vykopávky*“, ale v každém případě je jisté a pochopitelné, že o řadě nálezů v různých částech země se ani dovědět nemohl: kromě tištěných zpráv v knihách či publikacích Společnosti nauk a sdělení od okruhu příbuzných a známých už jiné zdroje nebyly, odborné časopisy chyběly a ostatní se o nálezy vcelku nezajímaly, nebylo ani fórum pro výměnu názorů a informací (to vzniklo teprve v Archeologickém sboru), jediná archeologická sbírka v zemi (sbírka Vlastenského, resp. Českého muzea v Praze) neměla inventář či katalog ani sepsaný, natož uveřejněný. Rozhodně mohl Kalina jen stěží vytvořit soupis úplnější, než je ten jeho.

(Na okraj: S touto mapou se pojí jeden z důvodů Kalinových sporů s Krolmusem. Když ten zjistil, že Kalina chce dát místní jména tisknout německy v souhlase s podobou uváděnou v knize, jako nadšený národovec protestoval proti tomu, „*žeť jména česká chce po německu zpotvořiti na mapě, praví, žebyť tomu němci nerozuměli. Ať se učí češky a pro němci ať nepíše, píše pro Slovaný raději.*“⁵⁵)

Podle vyjádření v pozdějším rukopise (*Kalina 1837–43*, 52v) bychom očekávali, že Kalina pokročí za první fázi obecně archeologických map a pokusí se vytvořit pro hradiště i první českou mapu určitého typu lokalit; bohužel na svůj kartografický pokus z roku 1836 už nenavázal, česká hradiště poprvé vynesl do mapy až J. E. *Födisch 1868*.

IV.

Tolik o věčné stránce Kalinovy knihy; ta je však jen podkladem k **historickému výkladu nálezů** a závěrečné hypotetické konstrukci „pravěkých“ dějin Čech.

Pojem „pravěk“ (Vorzeit) se v textu knihy vyskytuje dosti často, a je tedy třeba věnovat nejprve pozornost Kalinově představě o **chronologii**. Byla už zmínka o tom, že rok 1836 přinesl nejen trojici spisů zásadně významných pro nejstarší českou historii, ale v širším měřítku i základní kámen pro budoucí obraz evropského pravěku – „systém tří period“ z pera C. J. Thomsena. Dnes je už vcelku známo, že Thomsen nebyl objevitelem sledu doby kamenné, bronzové a železné,⁵⁶ ale myšlenku rodící se už od starověku v jednodušší podobě následnosti kamene a kovu jednoznačně zformuloval a uvedl konečně do archeologické praxe.

Z tohoto hlediska je zajímavé, že Kalina sice nemohl z Thomsenovy souběžně vydané publikace těžit (tím spíše, že vyšla dánsky a Evropa se s ní seznámila teprve v německém vydání 1837), ale ideu samu již znal a výslovně předpokládal nejen časovou prioritu kamene před kovem, ale už i méně běžně uznávanou následnost kovů (považuje za prokázané, „*daß unsere Vorfahren früher im Besitze von Bronze und Kupfer als von Eisen waren*“ – *Kalina 1836*, 181; dále 29, 173 aj.). To je důležité proto, že jediný, kdo se v české vědě této otázky

55 Nedatovaný dopis V. Hankovi z roku 1835 (*Zíbrt 1901–3*, 10/113).

56 K historii třídobého systému *Sklenář 2014b*; *týž 2020a*, 205–211.

dotkl, byl Karel Josef Biener z Bienenberka, jenž akceptoval myšlenku technologického pokroku ve formě následnosti výroby z kamene a z kovu. Ostatní – ať už Dobrovský, Šafařík, či Palacký – se soustředili na národnostní hledisko a možnosti archeologické chronologie (ne-li archeologii samu) ponechali zcela stranou. Přitom Palacký v přípravném článku o Bójích (*Palacký 1833*, 414) uvádí, že před příchodem indoevropského obyvatelstva žili v Čechách „*národové snad nebojovní, neznavší ještě zbraní kovových, ale užívavší nástrojů kamených, jakové tytéž ještě v Čechách vykopávány bývají.*“ Do své *Geschichte* ani pak do *Dějin* však tento poznatek nijak nepřenesl.

U Kaliny stojí navíc za povšimnutí, že přítomnost kamene i kovu na jedné lokalitě vykládá už jako důsledek vícenásobného osídlení místa v různých časově vzdálených obdobích. To je nepochybně pokrokové myšlení v době, kdy bylo obvyklé považovat celou lokalitu za jakýsi „nálezový celek“ absolutně současný; ještě později někteří archeologové právě tímto společným výskytem surovin argumentovali proti existenci doby kamenné. Kalina byl ovšem jednoznačně poučen problémy německých archeologů s kamnovými kachly, o nichž byla zmínka výše, a šel dokonce ještě dále, předjímaje pokroky příští epochy ve stratigrafii: „*Es ist nach meinen Erfahrungen keineswegs ausgemacht, daß alles, was in derselben Tiefe und neben einander gefunden wird, auch gleichzeitig sey.*“ Podle něj může jít o následek pozdějšího kopání na témž místě, po němž se vzniklá jáma zaplnila nebo byla zasypana tak, že mladší věci přišly dolů; rozhodující je podle Kaliny výpověď předmětu samého.

Tyto poznatky pak Kalina promítal do relativní chronologie, která měla pro něj, stejně jako pro jeho současníky, dvě základní následné kategorie: dobu pohanskou a křesťanskou. Kritéria pro dobu pohanskou byla: a/ uloženi v zemi (v popelovitých vrstvách), b/ u kostrových hrobů jiná než křesťanská orientace a absence předmětů souvisejících s křesťanstvím včetně dřevěných rakví, nádoby a bronzové kroužky (záušnice) v hrobech, kosti obětovaných zvířat (koňské svědčí o vyšším postavení pohřbených).

Někdy se Kalina pokouší i o jemnější diferenciaci v rámci pohanské doby. Příznakem starší doby pohanské byly podle něj a/ kamenné nástroje, užívané před poznáním železa (ačkoli tam, kde železo bylo vzácné, mohli lidé i v mladší pohanské době ještě vyrábět a užívat věci z kamene), b/ keramika – jednodušší, hrubší, masivní, silnostěnná, nezdobená (pokud se nenašla se železem – pak mohla spíše svědčit o nižším stavu pohřbených), c/ hroby (či spíše „hroby“) bez železných předmětů (železo patří už do mladší, pohansko-křesťanské fáze); c/ zdivo bez malty, spojované jen hlínou (to ovšem mohlo patřit – podle Kosmova vyprávění o zavedení zdění „opere Romano“ – ještě i periodě pohansko-křesťanské). Do relativně chronologických představ Kalinových se už všude v zásadě promítá idea víceméně mechanického pokroku, vývoje od jednoduchého k složitému a od prostého k dokonalému, která později ovládne celou evropskou archeologii; v praxi však tohoto poznatku k třídění materiálu neužívá.

Pokud pak jde o absolutní datování, odpovídají Kalinova vodítka dobovým poznatkům a pomůckám. Jediným pevným bodem, který bylo možno promítnout do archeologie, je přechod od pohanství ke křesťanství, doložený už historicky. Způsob uloženi pozůstatků mu dovoluje rozlišit hrob pohanský od křesťanského (ovšemže kostrový – zároveň byly pohanské všechny) a hrazená „obětiště“ (hradiště) na horách nemohla přežít dobu pohanskou již proto, že obětní ohně by byly zdaleka viditelným porušením zákazů křesťanských panovníků. Kalina ovšem rozlišoval mezi zavedením křesťanství do Čech v 9. století a jeho vítězstvím ve 12. století; mezidobí označoval jako přechodnou dobu pohansko-křesťanskou.